

El soldat montblanquí Josep Blavi Martí a la guerra d'independència cubana (1895-1898)*

RESUM

El darrer quart del segle XIX Espanya va perdre la resta de colònies que li quedaven a Ultramar, conquerides 400 anys abans, el seu declivi coincidí amb l'inici de l'expansió i l'hegemonia dels Estats Units, primer al continent americà i després a la resta del món. Especialment sagnant per a l'economia espanyola fou la derrota de Cuba. L'actitud de prepotència i les idees imperialistes de Cánovas del Castillo de «fins l'últim home i l'última pesseta», van impedir fer un tracte avantatjós, amb elevades pèrdues econòmiques i de vides dels joves soldats que hi lluitaren forçosament. Van ser els més pobres qui més ho varen patir, ja que els que tenien possibilitats pagaven una redempció en metàl·lic o un substitut que ocupés el seu lloc. La manca de preparació física dels homes que per milers van enviar a una guerra que no tenien cap possibilitat de guanyar a causa de l'interès dels Estats Units per l'indret i l'afany independentista dels cubans, que els espanyols minimitzaren, a més de les dificultats per a defensar la seva posició per la distància amb la metròpoli.

L'assassinat de Cánovas i la posterior política de Sagasta, no van poder capgirar els esdeveniments, ni canviar els resultats del conflicte, tot i oferir una autonomia, quan ja els cubans havien substituït aquest ideal pel de la independència.

RESUMEN

El último cuarto del siglo XIX España perdió el resto de colonias que le quedaban en Ultramar, conquistadas 400 años antes, su declive coincidió con el inicio de la expansión y de la hegemonía de los Estados Unidos, primero en el continente americano y después en el resto del mundo. Especialmente sangrante para la economía española fue la derrota de Cuba. La actitud de prepotencia y las ideas imperialistas de Cánovas del Castillo de «hasta el último hombre y la última peseta», impidió hacer un trato ventajoso, con pérdidas económicas elevadas y de vidas de los jóvenes soldados forzados a luchar. Fueron los más pobres quienes más lo sufrieron, pues los que tenían posibilidades pagaban una redención en metálico o un sustituto que ocupara su lugar. La falta de preparación física de los miles de hombres que enviaron a una guerra que no había ninguna posibilidad de ganar a causa del interés de los Estados Unidos por ese enclave y el afán independentista de los cubanos, que los españoles minimizaron, a parte de las dificultades para defender su posición por su distancia con la metrópoli.

El asesinato de Cánovas y la posterior política de Sagasta, no permitió reconducir los acontecimientos, o cambiar los resultados del conflicto, ni ofreciendo una autonomía, pues los cubanos ya habían substituido este ideal por el de la independencia.

The last quarter of the 19th century Spain lost the rest of colonies overseas that remained, conquered 400 years before; its decline coincided with the start of the expansion and the hegemony of the United States, first in the American continent and later in the rest of the world. The loss of Cuba was especially harmful for the Spanish economy. The Cánovas del Castillo's arrogant attitude and his imperialistic ideas of «*until the last man and the last peseta*» prevented an advantageous deal, with high economic losses and the lives of the young soldiers forced to fight. It was the poorest people who the most harmed. People who had possibilities to pay a cash redemption or a substitute to replace him. Thousands of men who were not in shape were sent to a war where it wasn't any possibility to win because of the interest of the United States for this place and the independence desire of the Cubans, that the Spanish minimized and the difficulties to defend their position for the distance from the metropolis.

The Cánovas's murder and the Sagasta's subsequent policy could not to redirect the events, or to change the results of the conflict, despite offering autonomy, when the Cubans had already replaced this ideal for the independence.

Paraules clau: Guerra de Cuba, independència, soldats de lleva, Regiment Mallorca núm. 13, Josep Blavi Martí, repatriament.

Palabras clave: Guerra de Cuba, independencia, soldados de reemplazo, Regimiento Mallorca núm. 13, Josep Blavi Martí, repatriación.

Keywords: War of Cuba, independence, enlistmentsoldiers, Mallorca Regiment no. 13, Josep Blavi Martí, repatriation.

* Aquest article fou presentat com a treball de fi de grau a la Universitat de Barcelona el juny de 2017, sota la tutoria de Francisco Javier Laviña Gómez

El meu avi patern, com era habitual als pobles, també va ser el meu padrí de bateig i va ser un més, dels milers de soldats de lleva que foren destinats a Cuba i, des que en va tornar, sempre explicava les seves vivències en aquella llunyana i exòtica illa on va complir el servei militar obligatori, a tots aquells vilatans de Montblanc que el volguessin escoltar i que, majoritàriament, no havien vist res més enllà de la Conca de Barberà, que s'embadalien escoltant al *vell Vilaverd*. Per tant, a diferència dels altres infants, els meus primers records dels contes a la vora del foc, no foren *La Caputxeta vermella* ni la *Ventafocs*, sinó els seus records en aquell llarg conflicte conegut com la Guerra de Cuba.

Agafant com a fil conductor les seves vivències i alguns dels pocs records directes que no he oblidat dels relats sobre la seva estada a Cuba que em feia el padrí i, els moviments amb el Regiment Mallorca on va estar destinat, analitzaré el perfil demogràfic, social i econòmic dels soldats enviats a ultramar, dels alliberats i les grans diferències amb els insurrectes. També faré l'anàlisi de la política colonial de la metròpoli i dels interessos de la *sacarocràcia*,¹ en l'entorn polític, comportament i directrius del govern de Madrid, com a les bases del conflicte que van portar a la pèrdua de la perla del Carib.

.....

Antònia Blavi Altisent, Montblanc, 1957. Ha cursat estudis de secretaria i ha treballat a l'empresa privada i a l'administració pública. Graduada en Història per la Universitat de Barcelona (2017).

El soldat montblanquí Josep Blavi Martí a la guerra d'independència cubana (1895-1898)*

Antònia Blavi Altisent

*ablavialtisent@gmail.com

Introducció

Cuba, coneguda com a fidelíssima per a la corona espanyola i, de les últimes a independitzar-se, era un veritable paradís verd, que els espanyols van anar destruint creant encomiendas² i esclavitzant als seus pobladors. La historiografia consultada coincideix en les diverses causes³ de la seva quasi total anihilació.

Les elits criolles i els peninsulars enriquits, emigrats a Cuba per fer fortuna i poder millorar en l'ascensor social, van introduir els *ingenios*⁴, per cultivar canya de sucre⁵ a base de guanyar terra de conreu amb la tala dels boscos i, on aquest cultiu ja no els hi era rendible, feien plantacions de tabac. Els negres⁶ els assortien d'esclaus per rendibilitzar els seus *ingenios* i van fer fortuna amb el transport triangular,⁷ utilitzant la seva situació estratègica. La metròpoli i les societats europees eren consumidores de productes com cafè, sucre i d'altres articles preuats en el vell continent. Els amos dels *ingenios*, per por a possibles revoltes, els van voler blanquejar⁸ i, també van atansar-se a l'òrbita americana alhora que, la majoria de població negra i mestissa va quedar-se en la indigència quan van deixar d'interessar. Aquests, van ser el brou de cultiu de la insurrecció, que comptava amb el suport de la població, el coneixement de la manigua⁹ i del clima. La seva consciència com a poble es va forjar en conflictes anteriors,¹⁰ Guerra dels Deu Anys i Guerra Chiquita, dels quals en van sorgir els líders que van utilitzar tàctiques de guerrilla i de bandolerisme i, en petits grups, van participar en totes les escaramusses, doncs, la manca d'armament i d'efectius aconsellava no enfrontar-se obertament a les tropes espanyoles, no habituades a les inclemències climàtiques ni a les malalties tropicals,¹¹ i que delmaven el contingent.

Els propietaris dels *ingenios* més importants, van posar la salvaguarda dels seus béns per davant de tot i, si era convenient, pagaven a ambdós bàndols; quan van veure factible la independència, per assegurar-se les fortunes de qualssevol contingència futura i contrària a llurs interessos van exportar gran part dels seus capitals a territori americà.

Records directes

Tinc present la imatge del padrí assegut al pedrís de la porta de casa, al sol de l'hivern amb el seu bastó, la boina, el vestit de pana i la camisa de franel·la, ja que mai tenia calor, deia «que l'havia passat tota a Cuba». Malgrat el temps transcorregut recordo algunes coses, però moltes menys de les que sempre m'explicava i que m'havia apuntat, però que vaig perdre més tard en algun trasllat. Sempre em deia «que havia sortit d'Espanya per València i que va tornar per Cadis,¹² malalt a causa de la febre groga,¹³ on l'havien ingressat en un sanatori fins que es va recuperar suficientment per aguantar el viatge de tornada en tren fins a Montblanc».

Josep Blavi Martí, (com l'autora el va conèixer) al carrer del Mur, núm. 56, assegut al pedrís de la porta de casa prenent el sol (Arxiu familiar).

Explicava que dormien en *hamaques* i parlava de *la manigua*, *els mambises*¹⁴, *las trochas*,¹⁵ des d'on en petites columnes mòbils les guerrilles muntades localitzaven, perseguïen i destruïen les guarides dels insurrectes. Deia que «*anaven armats amb el maüser, la baioneta i el matxet, que li era molt útil ja que tant li servia per desbrossar i fer-se pas per la manigua, com per collir fruites dels arbres i obrir*

cocos i pinyes, deia que li agraden molt i que el gust no tenia res a veure amb la pinya en llauna que hi havia per aquells temps a les botigues del poble. Afirmava que al principi, els sous com a soldat a Cuba, els pagaven amb *duros de plata*. Parlava, sobretot, de *Puerto Príncipe*, *Pinar del Río* i *Cienfuegos*, també esmentava *Santa Clara*, *Camagüey* i *Matanzas*. Comentava amb gran admiració del *general Martínez Campos* i de *Maceo*, el líder insurrecte. Mai va anomenar al General Weyler, que jo recordi.

Quan era petita em feien pànic les tempestes i sempre se'n reia dient-me que per «*turmentes*» les de Cuba. Mai duia paraigües quan sortíem de casa, si es posava a ploure i ens agafava pel carrer s'ho prenia amb calma dient que allò no era res, que *qui no havia estat a Cuba no sabia què era la pluja* i que mai més havia vist ploure d'aquella manera des que havia sortit de Cuba, afegint que *ni tant sols l'aiguat de Sant Lluç¹⁶ era comparable*. Sempre m'explicava que *hi havia molta humitat i que hi feia una calor molt enganxosa, feia un xàfec i tornava a quedar ras al cap d'un moment*. Quan de sobte queien grans aiguats, quedàvem xops fins el moll de l'os. Els rius aviat baixaven amb molta força, s'havia d'anar «amb molt de cuidado» ja que més d'un s'hi havia ofegat, deia que no sabia nedar, perquè «era de secà». Explicava que quan parava la pluja, la roba mullada, se'n eixugava a sobre i, l'haviem de suportar tot el dia i moltes vegades fins i tot, passar la nit al ras sota una pluja torrencial, menjant una mica del ranxo¹⁷ i dormint, quan es podia, en les hamaques que lligàvem als arbres. Al «macuto» s'hi portaven els estris per menjar, beure, la bossa per afaitar-se i la manta enrotllada.

«Haviem de seguir la marxa per terrenys enfangats o per zones pantanoses de la manigua on hi havia molts mosquits que se'ns menjaven vius i no podíem baixar la guàrdia perquè hi havia insurrectes amagats per la malesa que ens paraven emboscades i ens disparaven».

Explicava que estava destinat a cavalleria i per la manigua anaven, en columnes, a cavall i la càrrega la portaven en mules. Deia que anaven amunt i avall¹⁸ perseguint insurrectes, cremant els seus campaments i prenent tot el que ens pogués ser d'utilitat, els animals i el menjar. Sempre deia que un dia es van creuar amb un home acompanyat d'un nen que muntaven en un ruc. El seu cap els hi va dir que aquell home era un espia dels insurrectes i li va donar l'ordre directa de «*pasarlo a machete*», per sort, ell tenia el braç ferit i no podia ni alçar-lo, això li va valer per lliurar-se de l'ordre. El següent de la fila, un home negre, molt gran i fort va complir l'ordre i els va tallar el coll, tant a l'home com al nen. Aquella imatge la recordava com un malson que lamentava haver presenciat, però que se n'alegrava de no haver-ho hagut de fer. També, en una altra ocasió, es dirigien a una zona de manigua on s'hi veien uns arbres que des de lluny els hi semblaven molt estranys: quan s'hi van apropar van veure que hi penjaven, cap per avall, soldats espanyols ja morts, que els insurrectes havien agafat i els havien penjat per deixar-los morir d'aquella manera tan cruel. Moltes vegades els insurgents també cremaven tot el que trobaven al seu pas, perquè les tropes no poguessin aprofitar-ho. Quan podien els hi preniën armes i les gorres que havien de recuperar aprofitant la foscor i entrant durant la nit als campaments dels mambis que quan sentien algun moviment cridaven «*quien va*» i ells els hi contestaven «*voy a cagar fuera*», per poder marxar amb les armes aprofitant-se de la foscor. Els que feien guàrdia encara deien que sortissin armats i anessin amb compte perquè pels voltants hi detectaven moviments de tropes. Deia que li havien donat una medalla, però sense donar-hi més importància.

La majoria de morts en aquella guerra, ho van ser per malalties, més que per trets de les armes. Ell va agafar la *febre groga*,¹⁹ malaltia que va provocar una elevada mortalitat en les tropes i no se'n coneixien causes ni prevencions. Ens deia que *havia salvat la vida gràcies a una dona negra grossa i*

amb molts fills petits, li va dir que no anés a l'hospital, que allí «només resaven i no feien res per salvar-los» i, que ella el sanaria si li donava alguns diners. Li va donar unes monedes de plata que tenia i explicava que aquella dona primer el va posar en un femer, quasi colgat i, després, li va fer veure aigua amb algunes herbes que va recollir per la zona i que havia fet bullir en una gran olla, era un remei antic que li va dir que coneixia. Li va explicar que ho vomitaria tot fins que es posaria bé, però que es quedaria molt debilitat. Sempre ens deia de les dones cubanes que eren dolces, meloses, les qualificava de «bones dones» en tots els sentits i deia que aquella li havia salvat la vida.

Biografia

En Josep Pau Maties Blavi y Martí²⁰ (Montblanc, 8 de desembre de 1872-27 d'agost de 1970), era fill de Pau i Teresa, pagesos sense propietats, amb tenir vuit fills per tirar endavant, dels quals ell n'era el primogènit, per això sempre va haver d'ajudar al seu pare. No va poder anar a l'escola i, com sempre deia, *no sabia de lletra*. Els seus pares vivien a Montblanc, en una de les torres de la muralla, la del núm. 50 del carrer del Mur, on va néixer. Més tard, el seu pare va construir al núm. 56 del mateix carrer, una casa adossada a la muralla; ell el va ajudar i quan va estar acabada, la família hi van anar a viure. En aquella època, els més pobres aprofitaven el llenç de la muralla per construir-s'hi un sostre propi i, com que ja tenien una de les parets, hi havia menys feina i menys despeses. Aquest fou un recurs constructiu que el trobem al llarg del perímetre murat.

Vista des del Foradot, Baluard, torre on va néixer i part posterior de casa (part baixa de la foto, a la dreta, hi ha Josep Blavi Martí).

Des de l'ajuntament cada any, eren cridats els nois que complien els 19 anys dins de l'any, per a servir a l'exèrcit, tot i que, segons la posició de la família era possible deslliurar-se'n, no va ser així en el seu cas. Segons consta en els llibres d'actes de sessions de l'Ajuntament de Montblanc, en el llistat provisional de la lleva de 1891,²¹ a la formació de l'allistament, que es va fer el 4 de gener d'aquell any a Montblanc, hi constaven un total de 155 mossos de lleva, a la qual pertanyia el padrí, tots nascuts el 1872. A ell li corresponia el número 112 d'aquell llistat provisional.²² El dia 25 de gener de 1891 es va fer l'acte de rectificació,²³ amb la incorporació de tres mossos que no hi constaven i ho van reclamar i l'exclusió de 81 mossos, entre els que havien mort i els residents fora vila i, van donar tres dies per a reclamar i poder anar en alçada dins els quinze dies següents. Els van emplaçar al dia set de febrer per donar lectura, escoltar les darreres reclamacions d'inclusió i exclusió i fer el tancament del llistat definitiu²⁴ que va quedar reduït a 74, fet que li canvià el número original per passar a ostentar el 48²⁵

Resum estadístic de les lleves militars de Montblanc (1891-1897)

Any	Joves que hi concorren	Joves declarats soldats	% de joves declarats soldats
1891	74	44	59,46
1892	55	34	61,82
1893	41	22	53,66
1894	54	38	70,37
1895	60	35	58,33
1896	51	20	39,22
1897	55	26	47,27
Total (1891-97)	390	219	56,15

(Font: ACCB, FM Montblanc, Llibres d'actes de l'Ajuntament (1891-1897)

Cifuentes Perea, J.L. (2012). *El cost humà de la guerra de Cuba a Montblanc (1895-1898) Aplec de Treballs* (Montblanc), pàg. 131

Aquest era el llistat definitiu dels mossos de la lleva de 1891. A l'acte de classificació i declaració de soldats, segons l'article 74 de la Llei de Reemplaçaments no hi podia assistir cap dels regidors parents fins a quart grau per consanguinitat o afinitat d'alguns dels mossos i se'n van nomenar els seus substituïts,²⁶ també es va nomenar tallador a Lluís Aragonès Abelló, caporal primer, llicenciat de l'exèrcit i, es va convidar a l'acte de tallar als mossos, a Pere Tomàs Nogués, oficial de l'escala de reserva. Finalment, es van convocar als quintos de l'any i als exclosos temporalment de les tres lleves anteriors, per al dia següent.

El dia vuit de febrer, després del jurament del tallador i amb l'assistència dels regidors, de l'alcalde accidental i el convidat, es va procedir a mesurar als mossos.²⁷ El meu padrí, amb divuit anys acabats de complir, mesurava 1,518 m.²⁸ però, malgrat tot, no arribava als 1,545 m.,²⁹ per tant, segons l'article 83,2 de la Llei i, per acord dels presents, restà exclòs temporalment del servei actiu, amb l'obligació de presentar-se a la revisió durant els tres anys següents (1892-1894), sense que hi presentés cap

al·legació. El 13 de febrer de 1892,³⁰ van ser convocats per presentar-se el dia següent a l'acte de classificació i declaració dels soldats, tots els nois exclosos temporalment de les tres lleves precedents, juntament amb els mossos de la lleva de 1892. El tallador i el convidat, foren els mateixos que l'any anterior i, tornat a mesurar va fer 1,567 m.,³¹ passant de la mida mínima legal i, al no presentar al·legacions, aquesta vegada va ser declarat apte per al servei actiu com a mosso sortejable. El 20 de març es van resoldre les al·legacions i es va donar la possibilitat de presentar al·legacions per escrit fins el dia abans d'anar a la capital per a ser sortejats. Van ser entregats el dia deu de desembre a la Caixa de reclutes³² de la Zona de Reclutament núm. 14 ubicada a Tarragona a la qual Montblanch³³ hi estava integrada, on van ser sortejats i ja van passar a la jurisdicció militar per a servir a l'exèrcit durant dotze anys, segons les lleis vigents de l'època.³⁴

No he pogut documentar el moment de sortida de la Península, però ell sempre va dir que *havia marxat per València*. Està documentada la seva presència en document oficial a la guarnició de *Puerto Príncipe*, el 21 d'abril de 1896, com a soldat del *Regiment d'Infanteria Mallorca 2ª Bon 5ª Companyia*. També he pogut documentar que *José Blarí*³⁵ Martí, com a soldat en el *1r. batallón. del Regimiento de Infanteria de Mallorca núm. 13*, se li va concedir la *Cruz de plata del Mérito Militar con distintivo rojo*,³⁶ en recompensa pel comportament durant el combat contra els insurrectes en les «*Lomas del Cuzco*» i de «*Soroa*» (Pinar del Rio) els dies 24 i 25 d'octubre de 1896.

El seu retorn està documentat en «*El Montserrat*»³⁷ que va sortir de l'Havana amb escala a Puerto Rico el 15 de gener de 1898 i anava ple de nombrosos soldats malalts, entre ells el padrí, que va tornar

Acreditació d'estada al Regiment Mallorca 2n. Batallon, a la guarnició de Puerto Príncipe el 21/04/1896.

per malaltia ja què havia agafat la febre groga. Tot just arribar a Cadis, el 26 de gener de 1898, els més greus van ser ingressats a Sanatoris oberts per aquesta finalitat. El padrí sempre deia que *tot el que tenia em va desaparèixer i quan vaig sortir el suficientment recuperat per aguantar el viatge de tornada fins a casa, no tenia res*. Per malaltia disposaven d'una llicència de quatre mesos però, per si es recuperaven, seguien militaritzats, en el seu cas va quedar assignat, segons circular publicada al DOMG,³⁸ al Batalló Expedicionari Luchana 28 i, havien de tornar a l'exèrcit per a ser novament destinats, però ell, integrant de la lleva de 1891 ja li va ser concedida la llicència il·limitada: «*Excmo. Señor: El Rey (que Dios guarde), y en su nombre la Reina Regente del Reino, ha tenido á bien disponer que los individuos de la clase de*

O. núm. 60 17 marzo 1898 1415

como. Sr.: Accediendo á lo propuesto por V. E. á este
sterio en su comunicación núm. 1.926, fecha 10 de febre-
río pasado, el Rey (q. D. g.), y en su nombre la
Regente del Reino, se ha servido conceder la cruz de
la clase del Mérito Militar con distintivo blanco, al co-
del batallón de Pinar del Río del instituto de Volun-
de esa isla, D. Francisco María Rumayor y Cárbas, con
lo á lo prevenido en el art. 147 del reglamento de dicho
nto, aprobado por real decreto de 7 de julio de 1892
n. núm. 192).
e orden de S. M. lo digo á V. E. para su conocimiento
nás efectos. Dios guarde á V. E. muchos años. Ma-
15 de marzo de 1898.

MIGUEL CORREA
Capitán general de la isla de Cuba.

como. Sr.: Accediendo á lo propuesto por V. E. á este
sterio en su comunicación núm. 1.919, fecha 11 de febre-
río pasado, el Rey (q. D. g.), y en su nombre la
Regente del Reino, se ha servido conceder la cruz de
la clase del Mérito Militar con distintivo blanco, al
ndante del séptimo batallón Cazadores de la Habana,
stituto de Voluntarios de esa isla, D. Antonio González
ia, con arreglo á lo prevenido en el art. 147 del regla-
o de dicho instituto, aprobado por real decreto de 7 de
de 1892 (O. L. núm. 192).
e orden de S. M. lo digo á V. E. para su conocimiento
nás efectos. Dios guarde á V. E. muchos años. Ma-
15 de marzo de 1898.

MIGUEL CORREA
Capitán general de la isla de Cuba.

CIRCULARES Y DISPOSICIONES
Subsecretaría y Secciones de este Ministerio y de
las Direcciones generales

SECCION DE INSTRUCCION Y RECLUTAMIENTO
LICENCIAS

En vista de la instancia promovida por el alumno de esa
lema D. Julián Gutiérrez de Quijano y Medina, y del cer-
do médico que la acompaña, le he concedido dos meses
de licencia por enfermo para Jerez de la Frontera (Cádiz).

Dios guarde á V. S. muchos años. Madrid 15 de marzo
de 1898.

El Jefe de la Sección,
Enrique de Orozco

Señor Director de la Academia de Artillería.

Excmos. Señores Capitanes generales de la primera y segun-
da regiones.

SECCION DE INFANTERIA
DOCUMENTACION

Los señores jefes de los regimientos de reserva de Infan-
teria y Zonas de reclutamiento en que radique la licencia
absoluta del soldado del reemplazo de 1888, Atanacio Apa-
ricio Orozco, natural de Villaxo (Burgos), que en 5 de julio
de 1890 le fué expedido el pase á la segunda reserva, por el
regimiento Reserva de Aranda de Duero, se servirán cursar-
la á esta Sección.

Madrid 12 de marzo de 1898.

El Jefe de la Sección,
Enrique Cortés

DESTINOS

Regresados de los distritos de Ultramar á continuar sus
servicios en la Península los individuos de tropa de Infan-
teria que se expresan en la siguiente relación, que principia
con José Salvador Loco, y termina con Cecilio San Esteban
Exposito, se destinan á los cuarteles que á cada uno se seña-
la, en los que causarán alta en la próxima revista de abril
con la fecha de su desembarco. Los regresados por haber
cumplido su obligatoria permanencia en aquellos distritos
deben incorporarse á filas desde luego, y los que lo verifican
por enfermo disfrutarán cuatro meses de licencia, todos con
arreglo á lo dispuesto en la real orden circular de 27 de fe-
brero de 1896 (O. L. núm. 47). Las bajas que excedan del
número asignado en plantilla, causarán alta en concepto de
supernumerarios, con sujeción á lo que determinan las rea-
les órdenes de 22 de junio de 1889 (O. L. núms. 277 y 278).
Dios guarde á V. S. muchos años. Madrid 12 de mar-
zo de 1898.

El Jefe de la Sección,
Enrique Cortés

Señor

Excmos. Señores Capitanes generales de las regiones, Islas
Baleares y Canarias y Comandante general de Ceuta.

Classe	NOM I COGNOM	Lloc de naixement		Cuerpos a què se destinava	Tinent de què procedia	PERIODE DE VUE DESTINACIÓN				Concepto de su destino
		Provincia	País			Día	Mes	Año	Paño	
Soldado	Mariano Otero Arrau	Pastranque (Lleida)	Segovia	Reg. de Saboya núm. 6.						
Otro	Félix Muela Almosa	Málaga	Sevilla	Idem de la Leñada núm. 30.						
Otro	Alejandro López Gutiérrez	Tolosa	Tolosa	Idem del Rey núm. 1.						
Otro	Miguel Vives Forcada	Padregués	Alicante	Idem de la Princesa núm. 4.						
Otro	José Bosch Ferrer	Madrid	Idem	Idem de Isabel II núm. 25.						
Sargento	Polipo Zurdo Alvarez	Valladolid	Valladolid	Idem de Isabel II núm. 25.						
Soldado	Diego Furió Caballero	Málaga	Málaga	Idem de Borbón núm. 17.						
Otro	José Blavi Martí	Montblanc	Barcelona	Idem de Luchana núm. 28.						
Otro	Rafael Vives Ferrer	Castellón	Castellón	Idem de Navarra núm. 20.						
Otro	Angel Yuste Santiago	Còrdova	Málaga	Idem de Extremadura núm. 18.						
Otro	Pedro Gutiérrez Jiménez	Málaga	Idem	Idem						
Otro	Antonio León Hernández	Utiel	Sevilla	Bón. Caz. de Sagunto núm. 13.						
Otro	José Leoncio Marín	Málaga	Málaga	Reg. de Borbón núm. 17.						
Otro	Juan Roque Barrata	Sacala Coloma	Gerona	Idem de Guipúzcoa núm. 28.						
Otro	Miguel de la Cruz Moreno	Málaga	Idem	Idem de Borbón núm. 17.						
Otro	Salvador Muñoz Biso	Torre de Ebro	Idem	Idem						
Otro	Antonio Marín Peregrín	Jayena	Granada	Idem de Còrdoba núm. 10.						
Otro	Antonio Ruiz Martín	Mulcarén	Idem	Idem						
Otro	Antonio Bardo Cabello	Casabermeje	Málaga	Idem de Borbón núm. 17.						
Otro	José Dejer Ramón	Medina	Granada	Idem de Còrdoba núm. 10.						
Otro	José Manuel Martínez	Villalón de Campos	Palencia	Idem de San Quintín núm. 37.						
Otro	Pedro Pérez Hortelano	Miraflores	Mérida	Idem de España núm. 44.						
Otro	José Arcos Utrilla	Madrid	Granada	Idem de Còrdoba núm. 10.						
Otro	Antonio Gómez Pinedo	Málaga	Málaga	Idem de Extremadura núm. 18.						
Cabo	Francisco Alvarez Huertas	Casalillo	Sevilla	Idem de Galicia núm. 19.						
Soldado	Ludovic Muro Lázaro	Dampierre	Navarra	Idem de la Constitución n.º 29.						
Otro	Matías Cerebrito Laguna	Laguarda	Boria	Idem de Galícia núm. 19.						
Otro	Tabío Villos Illescas	Barrocin	Barcelona	Idem de San Quintín núm. 37.						
Otro	Miguel Arnal Zozom	Castellón	Castellón	Idem						
Otro	Miguel Mallich Costa	La Yunque	Gerona	Reg. de Asta núm. 88.						
Otro	Tomás García Espedillo	Jaca	Huesca	Idem de Gerona núm. 25.						
Otro	Ferns Márquez Agui	Zaragoza	Zaragoza	Bón. Caz. de Alta de Turmes, 8.						
Otro	Angel San Vies	Argujito	Boria	Reg. de Galicia núm. 19.						
Otro	Pedro Dabales Sobol	Gerona	Gerona	Idem de Asta núm. 88.						
Otro	José Gerardo Salas	Torrejón de Velasco	Madrid	Idem de Cuenca núm. 37.						
Otro	Luis Hernández Mira	Chusque	Palencia	Idem de Guadalupe núm. 29.						
Otro	Mariano Torres Torres	Illas	Baleares	Regiment de Baleares núm. 1.						
Otro	Esteban García Escalón	Villanueva	Tolosa	Reg. del Rey núm. 1.						
Otro	José Saldaña Tuvillán	Huesca	Huesca	Idem de Gerona núm. 25.						
Otro	Antonio Castillo García	Ayacu	Palencia	Idem de Guadalupe núm. 29.						
Otro	Juan Trull Ferragut	Almonacid	Idem	Idem						
Otro	Luisamo Aguirre Marín	Villanueva	Tolosa	Idem del Rey núm. 1.						
Otro	José Pons Banares	Sra. María de Reguera	Barcelona	Bón. Caz. de Figueras núm. 6.						
Otro	Antonio Guerrero Fortal	Castropol	Málaga	Reg. de Borbón núm. 17.						
Otro	Antonio Atarso Palacios	Colanueva Vieja	Madrid	Idem de Alava núm. 66.						
Otro	Armando Solera Hódar	Burgos	Burgos	Idem de Leñada núm. 30.						
Otro	Matías Lucilla Batondo	Albacete	Chelva	Idem de Castilla núm. 18.						
Otro	Nicolás Marzo Marzo	Salvatierra de B.	Idem	Idem						
Otro	Primo Gregorio Rodríguez	Borja	Redajón	Idem						
Otro	Andrés Vela Alegre	Rio Montinos	Palencia	Idem de San Quintín núm. 37.						
Otro	Juan Arenas Eche	Huesca	Huesca	Idem del Infante núm. 9.						
Soldado	Sebastián Torres Cervera	Donamar	Alicante	Idem de la Princesa núm. 4.						
Otro	Antonio Ramírez Otero	Ormaiztegui	Idem	Idem						

DOMG núm. 60, de 17 de març de 1898, p. 1415 i 1417 (canvi destinació al Regiment Luchana núm. 28. (grafies dels cognoms errònies: Blavis Martí, enlloc de Blavi Martí).

tropa pertenecientes al reemplazo de 1891, que sirven en los cuerpos y cuadros activos del ejército de la Península, Islas Baleares y Canarias y posesiones del Norte de África, marchen a sus hogares el día 21 del corriente, con licencia ilimitada, viajando por cuenta del Estado y socorridos en la forma que preceptúa el art. 9.º del reglamento de contabilidad.

De Real Orden lo digo a V.E. para su conocimiento y cumplimiento. Dios guarde a V. E. muchos años. Madrid 15 de marzo de 1898. Correa».

Acabada l'etapa militar al tornar de Cuba, en Josep Blavi Martí es va casar el febrer de 1900,³⁹ amb Antònia Magdalena Lluïsa Cartanyà Vinyes,⁴⁰ (Montblanc (1881-1918), la meua àvia. Van tenir quatre fills: tres noies: Gertrudis (22/12/1900), Teresa (20/07/1902) i Josepa (08/05/1907) i el més petit un noi, Josep (11/07/1912), el meu pare). Van anar a viure fora muralla, on hi van muntar una fonda, a l'actual carrer de Sant Francesc, núm. 10, el renom de la casa era a cal *Mal ànima*. Segons deia *a la fonda hi ajudava més aviat poc ja que m'agradava més fer de tractant d'animals o de pagès*. Va enviudar⁴¹ de l'àvia, la seva primera dona i, sempre deia *que l'Antònia va morir d'una pulmonia perquè el metge n'havia equivocat el diagnòstic i el tractament* i després va perdre una filla, la més petita de les noies, que va morir als 14 anys, deia que *de tisis a l'Hospital de Sant Pau, de Barcelona, sempre se'n lamentava dient que al ser la petita i perdre la dona la vaig enviar a ca la mare i enlloc de cuidar-la, la feia treballar molt i me la portava mal menjada*. Es va tornar a casar amb Maria Salvat Llauredó, de Maspujols, el 17 de març de 1928, de la què va tornar a enviudar després de la Guerra Civil. Sempre deia que *amb totes dues havia estat molt feliç*.

Al final de la guerra civil es va exiliar a França amb la seva segona dona, per por a les represàlies, ja que la seva filla gran estava casada amb un home que durant la II República i la guerra *s'havia significat* i havien marxat a l'exili *per evitar les revenges*. Acabada la guerra va tornar, per evitar que el seu fill després de combatre durant tota la guerra, al bàndol republicà, hagués d'anar a fer el servei militar durant tres anys més. Tingueren un total de set néts i tots li vam dir «*padrí*». En Ramon, el més gran, va morir d'accident els primers temps de l'exili familiar a França. També va tenir tretze besnéts, algun més gran que jo, dels quals només en va conèixer nou.

El padrí tenia una mala salut de ferro, però molt bon ànim, sempre va tenir l'esperança de viure fins els cent anys i li deia, a «*l'aviador*», un seu nét polític que era pilot d'aviació, que quan els complís l'havia de portar a Cuba amb avió per a celebrar-ho. L'any 1960 va demanar un pagament a la Seguretat Social i no va poder cobrar de la vellesa, segons li van dir, «*per ser massa vell*», però li van aconsellar demanar-ho com a supervivent de la Guerra de Cuba, ja què, segons van explicar-li, hi havia una paga assignada per a ells. Ho van recórrer en el seu nom, enviant una carta amb les seves vivències, que li van escriure seguint el seu relat, ja què no sabia llegir ni escriure i li van concedir el 1960. En tots aquells anys, la mensualitat arribava puntualment a primers de mes per gir postal que jo signava tant bon punt vaig aprendre a escriure i, sempre em donava una pesseta per a la guardiola. *La paga*, com ell l'anomenava, s'anava incrementant quan algun dels sobrevivents moria. Com a bon català, deia que *a partir d'aquell moment ja no podria dir mal de Franco*, perquè en tots aquells anys, des del final de la Guerra de Cuba d'on havia arribat malalt, els diferents governs mai no li havien pagat ni un duro i va haver d'aprovar-ho el *militar dictador*. Va cobrar fins a la seva mort, amb gairebé 98 anys i, sempre va explicar les seves vivències de la mateixa manera, mai amb amargura o algun retret, sinó com a un fet que li agradava de recordar i que explicava a tot aquell que el volia escoltar.

Situació geogràfica

La ubicació de Cuba a una gran distància de la Península Ibèrica i només separada dels Estats Units per l'estret de Florida i el Canal vell de Bahama, són claus en el conflicte per motius estratègics i també per les seves riqueses, tant per qüestions polítiques com econòmiques. Situada just sota el tròpic de Càncer, a l'oest de l'Atlàntic nord, en el mar Carib, la seva climatologia, que va perjudicar l'exèrcit espanyol, li permetia produir molts articles (sucre, tabac, cafè, cacau, anyil, cotó), productes que van ser els generadors de la riquesa de les elits peninsular i criolla. També exportaven fustes nobles (banús, cedre, roure), i d'altres que utilitzaven en la construcció de vaixells, a les drassanes de l'Havana.

Orografia: Gran varietat de zones de muntanya, boscos tropicals, pantans i sabanes; la majoria de territori és molt fèrtil i amb accés al mar. Els rius que en època de pluges inunden i fertilitzen els camps són curts i desemboquen a nord i sud. El Cauto que neix a *Sierra Maestra* és el més important.

Clima: De clima tropical i amb molta humitat, especialment a la zona occidental, té dues estacions molt marcades:

-La plujosa a l'estiu, va del maig a l'octubre, amb pluges curtes, fortes i amb aparell elèctric que, en acabar, deixen l'atmosfera neta i clara. La brisa fa més suportable la calor i humitat ambiental. De l'agost fins l'octubre és temporada d'huracans.

-La seca a l'hivern, es caracteritza pel vent fred i fort del nord que, sobretot a la regió oriental, causa grans oscil·lacions tèrmiques.

Antecedents històrics

Enquadrada dins la Guerra dels Set anys entre Anglaterra i França, la caiguda en mans angleses de l'Havana, *la ciutat espanyola més fortificada d'Amèrica*, va ser el fet més important del nou món per la gran mobilització militar i naval. Els anglesos la cobejaven per ser el centre neuràlgic de l'imperi espanyol, a la zona del Carib i es van beneficiar dels desacords existents entre el poder de la metròpoli i el de l'oligarquia criolla o *sacarocràcia*, que anaven en contra del governador. L'artilleria anglesa els va derrotar, tot i les fortificacions i muralles que rodejaven la ciutat i malgrat la heròica resistència espanyola que va perdre més del 20% de la seva armada per les epidèmies. Quan van guanyar la plaça, els anglesos es van fer seu el monopoli espanyol de l'activitat tabaquera. També els comerciants esclavistes anglesos van aprofitar-se per a comerciar amb l'elit criolla la venda dels esclaus negres, ja no sols a preus més econòmics sinó fins i tot finançats i, els *sacaròcrates* van viure una etapa beneficiosa. Els anglesos només van governar a l'Havana onze mesos, fins el sis de juliol de 1763, quan la signatura del Tractat de París, va restablir la sobirania a Espanya i ho van canviar per La Florida, les illes San Vicente i Tobago.

Espanya en plena transició d'un règim feudal en dissolució, va revitalitzar per a Amèrica els sistemes de servituds i vassallatges, que s'havien de suportar en bases jurídiques per incorporar-ho a la legislació a través del quals van esclavitzar als indígenes i als negres que des de 1790, els *negrers*⁴² havien portat d'Àfrica en les embarcacions *negreres* catalanes, xifrats en uns trenta mil.⁴³ Els primers treballadors dels *ingenios* van ser aquests esclaus que, més combatius que els nadius, s'alçaven contra els seus amos i fugien buscant la llibertat, ajudats pels pobladors autòctons, coneixedors de la zona i, que quasi havien desaparegut, per diverses causes:

–Malalties, generalment no greus, contra les quals no tenien defenses, portades primer pels conqueridors i, més tard, pels esclaus negres que els van substituir als *ingenios* com a mà d'obra.

–Treballs esgotadors de sol a sol, tallant a mà i portant les canyes de sucre cap als *ingenios*, on vivien amuntegats en espais reduïts amb manca d'higiene i amb una alimentació escassa i deficient que els afeblia.

També es va rendibilitzar amb esclaus nascuts de relacions entre indígenes i esclaus africans i portant dones negres per mantenir-los tranquils i poder augmentar la mà d'obra esclava. No va prosperar l'intent de l'esclavatge de blancs i per desfer-se dels esclaus negres i blanquejar els *ingenios* van agafar soldats als qui pagaven un sou.

El primer terç del segle XIX, per evitar la unió amb d'altres colònies revoltades, Ferran VII va premiar la *fidelitat* a la corona de Cuba amb una política liberal. L'aplicació de les noves Lleis⁴⁴ (lliure producció i venda del tabac, foment d'immigració blanca -espanyola o estrangera, als qui es donava alguna terra en propietat i alguns mesos de pensió pels aliments-, lliure comerç amb estrangers, drets de propietat de les concessions, supressió del comerç d'esclaus i millores educatives, entre d'altres) van suposar estabilitat agrària, gran impuls econòmic i social i increments d'operacions de compra-venda i de crèdit.

Bonança econòmica colonial però repressió d'ideals liberals, coacció a la premsa, retard en l'aplicació de l'ensenyament, i privació d'independència als òrgans judicials per part dels governadors, amb les consegüents conspiracions i intents de rebel·lió.

Context històric

La Restauració de la dinastia Borbònica a Espanya fou a través de l'alçament militar a Sagunto del general Martínez Campos, amb el suport a Madrid, del general Pavia. El regnat d'Alfons XII (1875-1885), fou d'estabilitat i consolidació de la pau que va portar el final dels conflictes⁴⁵ i una etapa d'alternança entre governs de conservadors i de liberals moderats, lleials a la monarquia. El Partit Conservador estava liderat per Antonio Cánovas del Castillo i el Partit Liberal, per Práxedes Mateo Sagasta.

La Restauració va aportar un impuls econòmic a un Estat classista, on la població, majoritàriament dedicada a l'economia agrària, no va percebre i, també un important creixement demogràfic. Intel·lectualment, va ser una etapa prolífica. Políticament, van sorgir diversos moviments nacionalistes, que aspiraven a representar-se, però sense cap sentiment rupturista. La mort prematura el rei, amb descendència només femenina, menor d'edat i la reina embarassada del que seria el rei Alfons XIII. Nomenada Regent Maria Cristina d'Àustria (1885-1902), la reina vídua, fins a la majoria d'edat d'Alfons XIII (1902-1931) va començar la Guerra de la Independència cubana (1895-1898) que va acabar en el desastre colonial del 1898, provocant la primera gran crisi, en quedar l'orgull i l'honor nacional molt tocat per la derrota. Haver infravalorat els sentiments dels cubans en favor de les classes dominants criolles i espanyoles, sense considerar adequadament els rumors creixents d'ingerència dels Estats Units, potència emergent, amb interessos a l'illa va provocar una guerra inútil, llarga, cruel i costosa.

Perfil dels soldats

Al final del segle XIX Espanya estava dividida en vuit Regions Militars i Catalunya, en vuit zones. La província de Barcelona en tenia cinc: dues a Barcelona ciutat; Mataró, Manresa i Vilafranca del Penedès. Les altres tres eren a Girona, Tarragona i Lleida.

El servei militar estava regulat per la *Ley de Reclutamiento y Reemplazo del Ejército*,⁴⁶ sancionada pel rei l'11 de juliol de 1885, quan es van canviar les normes que s'havien utilitzat fins aquell moment a partir de la *Ordenanza de Reemplazo y Reclutamiento* del 1837, la del 1850, la del 1856 i les del 1877-1878, on es van modificar les condicions dels substituïts d'Ultramar, mentre que per la Península només podrien ser substituïts per parents fins al quart grau o canvis de situació. El 1896 va tornar a canviar i van afectar a partir de la llei de 1897. Els soldats que van participar en la Guerra de la Independència cubana (1895-1898), en els seus inicis varen estar regulats per la llei de 1885, que instituïa que el servei era obligatori i el període militar durava dotze anys des del moment d'entrar en Caixa. Estava distribuït en diferents períodes (màxim d'un any en Caixa, tres anys de servei actiu al destí on per sorteig havia tocat als quintos corresponents, tres anys en reserva activa, on també hi havia els excedents de quota, i després es passava a la reserva fins que, finalment, eren llicenciats).

En aquesta llei hi havia dues fases diferents:

-L'administrativa, competència dels ajuntaments que anava des de l'allistament fins a l'entrega a la Caixa de Reclutes. Aquests període s'allargava més d'un any.

-La militar que s'ocupava de fer el sorteig, l'assenyalament de contingents, la distribució dels joves a les diferents zones militars, les redempcions i les substitucions.

La crida a l'leva dels mossos era el principi de la part administrativa, que s'iniciava amb la crida des dels ajuntaments de les seves respectives poblacions a tots els nois nascuts dinou anys abans per a incorporar-los a files i fer-se'n els llistats provisionals.⁴⁷ El mes següent es feia l'acte de rectificació de l'allistament i, el llistat definitiu⁴⁸ només hi quedaven els que s'hi havien presentat, que eren emplaçats per a ser tallats (alçada). La resta, no hi constaven per diferents causes (morts, filiació incorrecta, o empadronats en d'altres poblacions, emigració, ja sigui dins o fora del país, entre d'altres motius). Fins el primer d'abril i, sota la Comissió Provincial, el pas immediat era la classificació i declaració de soldat on es tenien en compte les exempcions per si hi havia alguna deficiència física o psíquica de naixement o malaltia que havia sobrevingut, prou evident o greu per alliberar-los definitivament. Si era un problema lleu de salut, els visitaven dos metges (un nomenat per la Comissió Provincial i l'altre nomenat per l'autoritat militar de la província); si aquests no arribaven a un acord hi havia la possibilitat de consultar a més metges. Si certificaven que podien curar-se, els mossos malalts passaven a exclusió temporal per al servei actiu amb obligació de presentar-se a les tres següents crides; també se seguia aquesta norma amb els que no arribaven a la talla mínima (1,500 m.). Si en aquest període agafaven alguna malaltia, ho podien al·legar.

Els joves per judici d'exempcions, podien ser citats per mitjà d'un anunci a la capital, des del primer d'abril al 30 de juny i eren socorreguts amb fons municipals, en 50 cèntims/dia, fins que tornaven a casa a esperar, fins que el primer d'agost entraven a les Caixes de reclutes i eren sortejats. Ja se sabia que el que treia un número baix anava directament destinat a Ultramar i que hi havia moltes possibilitats de no tornar-lo a veure per les condicions en què hauria de viure⁴⁹ respecte als que anaven destinats a la Península hi havia els excedents de contingent que eren enviats a casa, sense cobrar. El primer de desembre, ja acabats i resolts tots els processos de reclamacions, els mossos eren lliurats a les Caixes de reclutes, moment que ja eren considerats com a militars, eren sortejats i rebien 50 cèntims per dia per part del Ministeri de la Guerra, fins tornar a casa a l'espera de ser cridats per a complir el deure de servir a la «pàtria i al rei». Quan els cridaven s'havien de presentar abans de tres dies per incorporar-s'hi i no ser declarats desertors. Els més aposentats podien redimir-se pagant, diners que s'utilitzaven per pagaments a voluntaris i reenganxats o optar per la substitució.

La substitució permetia que una altra persona complís amb les obligacions militars del *quinto* i quan es tractava d'anar a Ultramar,⁵⁰ s'autoritzaven per cobrir baixes, en cas d'urgència, amb algunes diferències respecte de la Península. Prèvia autorització del Ministeri de la Guerra, s'autoritzava a particulars, empreses (societats) i ajuntaments a presentar voluntaris. Per constituir empreses, s'havien de dipositar les tresorereries provincials d'Hisenda o aportar avals de 50 mil pessetes i els ajuntaments i particulars havien de dipositar mil pessetes de fiança per substitut que volien presentar. Dipòsits i fiances quedaven a disposició del Capità general.

Els soldats espanyols enviats a Ultramar eren joves de lleva que, majoritàriament, hi anaven perquè no tenien mitjans econòmics per pagar les 2.000 pessetes que costava lliurar-se d'anar a Ultramar i podien pagar cada any, fins a finals del mes de juliol i fins deu dies abans d'embarcar, en èpoques normals. Els que quedaven a la Península havien de pagar 1.500 pessetes, però només tenien dos mesos després

de la verificació del sorteig. Si eren excedents de contingent, no havien de pagar o, si ho havien fet, els hi retornaven prèvia presentació del justificant. Els diners eren utilitzats per pagar voluntaris i reenganxats amb premi. El padrí sempre em deia que *només hi anaven els que eren pobres com a rates*. Ens deia que *un seu germà més jove, al que li va tocar anar a les Filipines, se'n va deslliurar perquè la seva promesa era la pubilla d'una casa de pagesos amb uns pares, ja grans, que li van pagar perquè no hi anés, poguessin casar-se i posar-lo al front del treball de les seves terres*. Si s'era de bona família i es tenien possibilitats econòmiques era habitual fer la redempció en metàl·lic, però també s'utilitzava la substitució, o sigui, enviar-hi algú molt pobre a qui es pagava per anar-hi en comptes del fill de qui el pagava, era com comprar la vida a un altre, sobretot en èpoques de guerra, ja que la possibilitat de morir era alta. Moltes famílies, per evitar enviar els fills al front es van arruïnar, malventant les seves propietats i, d'altres van demanar crèdits hipotecaris a interessos abusius a les companyies d'assegurances que hi feien grans negocis.

Els soldats que, majoritàriament, eren enviats a Cuba, eren de lleva, però també n'hi havia alguns que hi anaven voluntaris. L'acomiadament dels soldats enviats a ultramar era celebrat com una gran festa, amb tota la gent pels carrers, acompanyant-los fins el moll on embarcaven per veure l'espectacle. Hi havia missa, benediccions de les autoritats eclesiàstiques, parlaments dels comandaments plens de bons auguris i desfilada dels reclutes amb banda de música tocant himnes patriòtics i eren acomiadats pel poble amb molta festa i com a una tragèdia per a les famílies afectades, mentre embarcaven cap a un destí incert. Els soldats de lleva que havien d'embarcar-se rebien un bon àpat i es feia recollida de diners entre les elits en algun dels llocs on embarcaven que els hi repartien entre la tropa i els hi donaven tabac, la roba, calçat i l'armament. Quan desembarcaven a Cuba eren traslladats a les seves unitats en trens, que s'havien construït abans que a la Península,⁵¹ per poder transportar el sucre. El cas contrari, se'l van trobar els que van tenir la sort de sobreviure i retornar derrotats, malalts i ferits, que van ser tractats amb pocs miraments i cap afecte oficial. Molts malalts greus van morir en el viatge de tornada i la seva sepultura seria del mar. Als que van arribar se'ls va apartar per evitar contagis (quarantena). Els malats més greus van ser ingressats en sanatoris oberts per aquesta finalitat gràcies a subscripcions populars, fins que milloraven prou i podien aguantar el retorn a casa amb un bitllet de tren de segona,⁵² concessió de millora de les *Compañías de ferrocarriles*.

Cadis va ser un dels centres d'enviament de tropes a Cuba i d'arribada de deportats,⁵³ retorn de repatriats malalts o ferits i la seva societat civil, al contrari dels estaments oficials, es va mobilitzar i solidaritzar amb els combatents i les seves famílies amb accions benèfiques d'auxili que van costejar hospitals sanatoris on tractar-los i també l'enterrament dels difunts que les seves famílies no podien afrontar. Alguns que no havien pogut pagar la redempció desertaven i marxaven a l'estranger abans d'anar-hi, però una minoria i, és normal ja que estaven en un lloc completament nou on no hi coneixien a ningú, ho feien una vegada allà. La condemna⁵⁴ pels soldats, majoritàriament, però també per alguns sergents i oficials era d'un a sis anys confinats, a complir a Cuba per casos de: robatoris, mals tractes, borratxera, seure durant la guàrdia, abandonament de la guàrdia, insultar al caporal de guàrdia, desobediència als superiors o deserció, entre d'altres.

Els soldats de lleva havien de lluitar en un conflicte que els hi quedava lluny, no els importava gens i que ni tant sols entenien. La majoria provenien de la zona nord d'Espanya amb la climatologia més freda de la Península, arribaven a un lloc desconegut, amb un clima tropical per al qual no hi estaven

preparats i no tenien ni el temps per a aclimatar-s'hi. La roba que els hi donaven i sobretot el calçat, no era l'adequat per la zona on havien estat destinats, on es trobaven en un nou entorn hostil que els hi provocava malalties tropicals.⁵⁵ Febre groga, per a les quals no tenien defenses i que van ocasionar més morts que les ferides rebudes en combat. També els insectes (*nigües*)⁵⁶ se'ls hi posaven entre els dits dels peus provocant-los infeccions que els hi originaven pústules plenes de pus i molt de doloroses ja que per aquell clima i condicions del terreny, anaven mal calçats, amb soles d'espart, que amb l'aigua i la humitat es podrien. També les casernes estaven malament pel que fa al sanejament i, en els hospitals que, apart, de no tenir l'assortiment de medicaments que els hi calia per assistir els malalts, cosa que sempre reclamaven els metges que hi estaven destinats i que mai van aconseguir, tampoc estaven en condicions. La deficiència, o la manca de l'alimentació (*ranxo*) adequada per l'esforç a realitzar en les marxes contínues, provocava el debilitament dels soldats i els exposava a emmalaltir. Les diferents fonts historiogràfiques consultades, estan d'acord en les causes que van delmar l'exèrcit,

Vestimenta

La vestimenta i avituallament de la tropa d'Ultramar a causa de la climatologia i la humitat de la zona no podia ser igual que la de la Península, que era d'uns 30 kg.⁵⁷ sinó més lleugera per poder ser més funcional. La guarnició de l'illa de Cuba en temps de pau era d'uns deu mil homes, però durant la Guerra dels 10 Anys es va incrementar aproximadament als 181.000 i, en l'última guerra de 1895 a 1898, es va arribar als 200 mil homes, aproximadament. Aquesta tropa s'havia d'avituar a compte dels pressupostos, que van haver de incrementar-se per atendre amb un crèdit extraordinari les despeses de guerra. Moltes vegades van pesar més els interessos dels fabricants peninsulars que l'operativitat. Mentre que el 1852 els *uniformes de diari* constaven de *casaca blava i pantaló blanc*, per Reial Ordre es va disposar que havien de proveir la tropa amb *dues casaques amb botons d'os i dos parells de pantalons de llenç blanc, una gorra, un corbatí, dos parells de sabates abotinades i un sarró*.⁵⁸ El 1856 es va variar el material per fabricar els uniformes, que *va passar a ser fil amb un ratllat en blau i blanc*. En temps de guerra, el Capità General de Cuba promulgava diversos canvis:

El 31 de gener de 1855 es va declarar reglamentari el barret de palma, anomenat jipijapa, amb escarapel·la vermella, el 1r de febrer el corretjam d'Infanteria va quedar simplificat, desapareixen el creuat al pit i el 1876 es va optar per una corretja amb cenyidor de llautó, dos tirants creuats a l'esquena i dues cartutxeres ovalades, tot de cuir negre, que es va adaptar a cinturó-canana per portar la munició del fusell. El 1860 s'aprova l'uniforme de campanya de l'exèrcit: «blusa, pantalón y polainas «de coleta azul» (o tela listada azul y blanca). La separació de les ratlles va anar disminuint amb el temps fins arribar al rayadillo de finals de segle.»⁵⁹ Per economia, el 1876 es va reglamentar un uniforme únic «blusa (de coleta azul rayada), pantalón de dril (color tierra) i sombrero jipijapa con escarapel·la encarnada». També se'ls hi va donar, manta, bossa per neteja personal, cantimplora de llauna envernissada en negre, carmanyola, got, cullera, bota de un litre per vi⁶⁰ i un sarró de lona, anomenat «macuto».

El calçat constava de *borceguies*,⁶¹ un tipus de bota militar de cuir cordada, que va fins damunt del turmell, calçat poc pràctic per anar per la *manigua* i *guajiras*, un tipus d'espardenya de lona, tancades que portaven els insurrectes cubans i que Martínez Campos va demanar que es subministrés per a la

tropa destinada a Cuba, ja que a l'anar mal calçats o descalços agafaven greus infeccions pels peus a causa de les *nigües*.

Es va optar per licitar la confecció a indústries peninsulars o de la mateixa colònia. En un intent d'abaratir els costos dels vestits en teixits més frescos, com el cotó o el dril, es va demanar als fabricants aportar mostres de qualitat de la matèria primera i de resistència de trama i ordit⁶² dels teixits de *rayadillo*, condicions econòmiques i terminis de lliurament. Davant les deficiències de qualitat es va optar per tres: *rayadillo*, amb barreja de fil, vestit de feina i model anglès.

-Rayadillo: d'aspecte agradable i més fresc, però que no resguardava de la pluja.

-Vestit de feina i model anglès: més resistents i de colors més soferts i fàcil rentat però, a més, el model anglès tenia l'avantatge del de ser un teixit de sarga, gairebé impermeable i de color molt semblant al del terra, per tant, afegiria poca visibilitat de la tropa a l'enemic.

Ben al contrari, els membres de la tropa de l'exèrcit mambí anaven amb la seva pròpia roba, moltes vegades, quasi nus o amb el que podien esgarrapar en els enfrontaments dels soldats espanyols, roba, gorres o armament.

Armament

Els soldats d'Infanteria van ser els primers en utilitzar un fusell repetidor, ja que anaven armats amb fusells Màuser model 1893 de fabricació alemanya que, més endavant, es van fabricar a la fàbrica d'Oviedo.⁶³ La cavalleria encara utilitzava carabina i *tercerola*⁶⁴ (*Carabines curtes anomenades terceroles o mosquetó*), la resta anaven armats amb els fusells Rémington, casa que també va donar permisos per fabricar els seus models a Oviedo. Es va subministrar a les tropes un matxet llarg amb una funda de cuir negre, que era una arma multi usos, reglamentària des de 1892, tot i que sembla que els utilitzats pels insurrectes eren millors.

L'armament mambí era heterogeni entre el que podien robar quan trobaven dipòsits de l'exèrcit o els hi arravataven en els combats i el que es fabricaven. Fabricaven canons de couro⁶⁵ i fusta i fusells «de pega» amb fusta, els estris de treball dels propis combatents, com forques o pals amb puntes de ferro. Les seves esquadres de cavalleria eren les úniques ben equipades amb carabines que retallaven, també *terceroles* i matxets.

Tenien (alguns rifles *Spencer* i *Rémington* i d'altres marques, alguns canons alemanys *Krupp* i alguns *Hotchkiss*, nord-americans). Construïen un *canó pneumàtic* que anomenaven «*jeringa*»⁶⁶ va fer estralls a les fortaleses espanyoles. Fabricaven una pólvora amb fems de ratpenat en els seus tallers, a les muntanyes de la zona de Najasa,⁶⁷ on no hi van arribar mai els espanyols hi fabricaven i reparaven tota classe de muntures, tenien ferreries, armeries, sabateries que treballaven incansablement per abastir-los. Utilitzaven la dinamita per fer volar els trens i destruir les comunicacions, inclús van fabricar *mines aquàtiques que lligades amb fil telegràfic a banda i banda en els rius d'Orient per poder-les pujar i baixar segons el calat dels vaixells que volien volar*. El *torpede* mambí⁶⁸ fet de fusta, semblava un cadafal que utilitzaven també per fer explotar vaixells espanyols.

El matxet⁶⁹ de diferents formes, mides i procedències (el 1895, Maceo n'utilitzava un d'alemany, marca Fernando Esser, de Elberfeld) va ser l'arma principal, preferida i més polivalent dels mambís. Era utilitzat

amb molta destresa pels insurrectes i, que en els seus atacs eren infal·libles i molt temuts pels espanyols. Segons el general Calixto Garcia, «*un mambí sin machete no es un mambí completamente desarrollado*». Els màxims exponents dels insurrectes cubans van fer-se un gran renom entre la seva gent i es van convertir en la bèstia negra dels soldats de les columnes espanyoles que lluitaven a la *manigua*. El crit de guerra dels insurrectes a cavall quan els atacaven era «*a degüello*». La primera càrrega, al crit de «*al machete*», de Máximo Gómez va ser el 28 d'octubre de 1868, a Pinos de Baire, Oriente.

Una altra part important d'armament de la tropa mambí era la que rebien dels patriotes cubans i simpatitzants de l'estranger, que sufragaven armament, municions, vestimenta, medicaments, homes per formar part de l'exèrcit mambí i n'organitzaven expedicions de trasllat a l'illa, burlant la vigilància de l'armada i el perill de ser atrapats. Els desembarcaments es feien per les costes central i oriental de l'illa (zones de Las Villas, Camagüey i Oriente) la primera el 1868,⁷⁰ durant la Guerra dels Deu Anys i també hi van haver desembarcaments continus, en diferents llocs i dates per evitar ser detinguts i perdre'n la càrrega. El 1894, el mateix José Martí va fracassar en preparar una expedició en el vaixell *La Fernandina*,⁷¹ costejat pel *Partido Revolucionario Cubano*, per una delació.

Conflictes

El districte militar de Cuba constava d'aquesta illa, la de Pinos i la resta de més petites. Es dividia en sis províncies: La Havana, Las Villas, Santiago de Cuba, Puerto Príncipe, Matanzas i Pinar del Rio, cadascuna amb els seus partits judicials.⁷²

Per impedir el lliure moviment dels insurrectes per l'illa, s'hi van construir *trochas*,⁷³ que eren fortificacions militars amb pous tubulars, per assortir-les d'aigua, de dos tipus:

–Permanents: Eren de *mamposteria*,⁷⁴ de planta quadra de 5 m² i dues plantes, amb dipòsit d'oxigen per la il·luminació i el telèfon. Hi havia 68 torres, separades entre sí per un quilòmetre, cada deu torres es construïa un quarter per la companyia i dos edificis pels batallons. Totes eren baluards sòlids i similars a excepció dels ubicats a nord i sud, amb una cimentació diferent, en estar en zones pantanoses. Al centre, hi havia una torre de guaita, amb aparell d'il·luminació. Estaven vorejats amb filferro i la porta d'entrada quedava just davant la torre de vigilància.

–Temporals: anomenades «*blockahus*»,⁷⁵ construïdes de fusta de palma coberta de ferro galvanitzat i d'una sola planta quadrada, protegida amb un parapet de grava i la porta folrada d'acer. També es van construir *abrics*, disposats en dues línies pels escoltes. Eren de 4,5 m², coberts de planxa de ferro galvanitzat i amb un parapet defensiu.

Cuba quedava dividida en tres districtes:

1. *Júcaro-Morón, el 1869, a la zona centre de l'illa; al Camagüey*
2. *Bagá-Zanja, el 1871, a la zona sud de l'illa, però va quedar inacabada.*
3. *Mariel-Majana, el 1895, a Pinar del Rio, al nord de l'illa, en tres trams diferenciats Mariel-Guanajay (nord), Guanajay-Artemisa (centre) i Artemisa-Majana (sud), per millorar vigilància, informació i defensa dels ingenios de la zona occidental i la protecció del ferrocarril,⁷⁶ però no va ser inexpugnable.*

Darrere de les dues primeres confrontacions hi havia importants sectors de la burgesia criolla de la zona oriental i central de l'illa,⁷⁷ que per garantir els seus interessos es van apropar als Estats Units.

Les elits de la zona occidental, més rica, mai s'hi van afegir. En la darrera guerra els insurrectes, tenien el suport de la població civil, i experiència de combat com a membres de l'exèrcit dominicà en la guerra de Restauració o a l'exèrcit de Lincoln a la Guerra de Secessió americana. Els Estats Units van donar-los suport (logístic, en armes i també econòmic).

La Guerra dels 10 anys (1868-1878)

El *Grito de Yara* s'inicià la nit del 9 al 10 d'octubre de 1868, a La Demajagua, petit *ingenio* desfasat, propietat de Carlos Manuel de Céspedes⁷⁸ el qual havia alliberat als seus esclaus i els hi havia ofert afegir-se a la sublevació. La insurrecció no va ser seguida per les elits de l'Occident, zona molt més pròspera. Céspedes va llegir el *Manifiesto de la Junta Revolucionaria de la Isla de Cuba*, que era *antiesclavista, anticolonialista i d'alliberament nacional*, proclamant la independència i posant-se al davant com a cap civil i militar de l'alçament. Va ser l'embrió del qual en van néixer els futurs líders, entre d'altres José Martí, Antonio Maceo o Máximo Gómez, els més coneguts i el que més endavant van portar Cuba a la seva independència.

El 1870, la situació militar ja era dolenta i l'economia un desastre. El deute amb el Banc Espanyol de l'Havana, el juliol de 1871 era d'uns dotze milions de pesos.⁷⁹ Arsenio Martínez Campos que entre 1869 i 1872 havia dirigit les tropes contra el *mambis*, el novembre de 1876, va assumir el comandament com a Capità General, nomenat per Cánovas. Martínez Campos, convençut que tot estava en contra d'Espanya, per una guerra va fer una política que va donar suport a la actuació militar i va arribar a negociar recompensar als desertors, bon tracte als presoners, la rendició d'insurrectes a canvi de l'indult i passaport per si volien marxar de Cuba i, pagar-los cinc pesos d'or pel lliurament de les armes i 20 pel cavall,⁸⁰ ja que creia preferible un acord per concedir a Cuba l'estatus de província espanyola o l'autonomia, contràriament al que pensaven tots els governs de l'època. Es van prendre decisions errònies al perseguir i enviar a l'exili⁸¹ als caps insurrectes, (José Martí,⁸² l'u de febrer de 1871, va arribar per Cadis en direcció a Madrid, o José Maceo, l'agost de 1882, on vivien exposant lliurement les seves idees fins i tot, el projecte de la venda de Cuba als Estats Units⁸³ i van poder orquestrar amb tota llibertat la logística necessària pel futur). Alguns, acusats d'insurrecció contra Espanya o presoners d'una acció armada van ser portats a la Península i ubicats en edificis ruïnosos⁸⁴ i insalubres. El passatge i l'alimentació diària dels presoners deportats es pagava de la Caja d'Ultramar. La primera de les guerres es va acabar amb la capitulació el 10 de febrer de 1878, coneguda com el Pacto de Zanjón, negociat per Arsenio Martínez Campos que només incloïa un mínim de compromisos i oferia les mateixes condicions que havia obtingut Puerto Rico el 1872.

A causa de les divisions internes entre els diferents membres que componien les forces dels insurrectes cubans coneguda com «*quiebra de la unidad*», ni en això van actuar plegats, ja que part del seu exèrcit no va acceptar la capitulació incondicional ni el reconeixement com a màxima autoritat a Cuba del govern espanyol, o la formació de partits polítics que no fossin contraris a Espanya ni la llibertat només dels esclaus i colons asiàtics⁸⁵ *Culis* enrolats amb els *mambis*, ni la llibertat de premsa i reunió només si era favorable a Espanya. Els cubans n'esperaven reformes polítiques i administratives, per poder participar amb igualtat de drets a les Corts i també en el govern de l'illa, la llibertat de comerç i l'abolició de

l'esclavitud però això no es va aconseguir formalment, que no efectivament fins el 1888. La reforma no es va arribar a fer, fins que va ser massa tard i els cubans ja tenien clara l'opció cap a la independència.

En una entrevista coneguda com *Protesta de Baraguá*,⁸⁶ entre Martínez Campos i Antonio Maceo, el 15 de març de 1878, aquest li va comunicar el desacord i la represa de les accions, però el maig següent va claudicar. La Guerra dels 10 anys va tenir un cost de 140.000 homes i 700 milions de pesos per a Espanya.⁸⁷ Per a uns va ser el principi d'un camí, on van prendre consciència de poble i esperit d'independència, mentre per d'altres va ser considerat el punt i final del trajecte.

La Guerra Chiquita (1879-1880)

L'incompliment del poc que s'havia aconseguit esgarrapar amb el Pacte de Zanjón, va provocar la decepció en la insurgència cubana i el retorn a la lluita el 26 d'agost de 1879, que només va durar fins el desembre de 1880. Una guerra curta però molt dura on la majoria de camperols ja estaven armats.⁸⁸ Els insurrectes havien agafat experiència en d'altres conflictes de la zona⁸⁹ com a soldats de l'exèrcit espanyol on alguns van arribar a comandar tropes. La majoria dels insurrectes havien nascut a la zona on lluitaven i, apart de conèixer *la manigua*, hi estaven aclimatats i tenien més defenses per a les malalties de la zona, per tant, van aprofitar els avantatges de la climatologia a favor de la seva causa. Les files dels insurrectes o *mambis* es van nodrir de negres, *pardos* i *cuarterones* s'havien quedat en la més absoluta indigència i no sabien fer cap altra cosa amb la què poder-se guanyar la vida en ser foragitats pels amos dels *ingenios* amb l'abolició de l'esclavatge. Es van incorporar soldats espanyols a canvi d'un salari, en fracassar l'esclavatge dels blancs per blanquejar els *ingenios*. La guerra va fracassar per manca d'armes, municions, ajuda exterior i, els seus líders tampoc estaven a l'illa o els havien capturat. Ambdues confrontacions van ser el bressol i l'espurna que va encendre, fins a inflamar el sentiment d'independència davant la metròpoli.

Líders de la independència cubana

La lluita per la independència cubana esta plena de fets heroics que el seu poble va portar a terme per conquerir la llibertat, davant una lluita desigual. La consciència que la solució reformista no se'ls hi concediria va fer créixer el descontentament i anar a combatre pràcticament desarmats per a vèncer o morir per la seva llibertat. El seu primer cap a la Guerra dels 10 anys va ser Carlos Manuel de Céspedes que amb armament obsolet, quan no amb pedres, pals i canons de fusta i cuir, es van enfrontar a un dels exèrcits més poderosos de l'època, però la força d'un poble fart de ser maltractat i menystingut, demostra que l'armament no és el factor primordial per la victòria.

El general Calixto Garcia, el 1896 optava per armar a tota la població⁹⁰ de l'Orient i enviar-los a Occident de l'illa contra l'exèrcit colonitzador, convençut que aquests no podrien vèncer. Els *mambis* supliren les mancances d'armes i municions amb el seu coratge i enginy, (deixant braus pels camins que envestien les tropes espanyoles o els hi tiraven ruscs i bresques de vespes i abelles). També van saber utilitzar el foc⁹¹ com a arma de guerra la «*política de la tea incendiaria*» que Gómez va utilitzar per a destruir l'economia productiva que suportava al règim, per on passava. La manigua va ser el millor aliat dels *mambis*, els emparava i nodria mentre es convertia en el malson de l'exèrcit espanyol que patien

constants emboscades i atacs dels insurrectes a cavall armats amb matxets. L'exèrcit ocupant havia de combatre contra els insurrectes i patir-ne els insectes⁹² i els elements.

José Martí

¿Cuándo expresa más firmemente un pueblo sus derechos que cuando se alza en armas para conseguirlo? José Martí.

José Martí Pérez⁹³ (La Havana, 1853-Dos Ríos, Cuba, 1895). Polític, escriptor cubà i un dels principals líders de la independència, conegut pels cubans com «el apòstol». Fill d'espanyols amb pocs recursos, el va tutelar el poeta Rafael María de Mendive. La Guerra dels Deu Anys va portar a la presó al seu mentor i a l'inici de la seva activitat revolucionària. Condemnat a sis anys de presó i treballs forçats per independentista, va ser indultat per malaltia i deportat a Espanya, on es va llicenciar en dret i filosofia i lletres a la Universitat de Saragossa. Va escriure en prosa i vers, d'entre altres *El presidio político en Cuba* (1871), obra crítica al tracte rebut pels independentistes, que havia patit; la seva primera obra important *La adúltera* (1873), la va publicar a Espanya; *Cuba y los Estados Unidos* (1889), per contrarestar a la premsa nord-americana pels atacs als patriotes cubans, també *El Manifiesto de Montecristi* i el seu *Diario de Campaña*. A l'obra *La República Española ante la Revolución Cubana*, reclamava el reconeixement de les errades per la política colonial d'Espanya envers Cuba.

Instal·lat a Mèxic, es va casar amb Carmen Sayes Bazán. Després de la Pau de Zanjón, va tornar a Cuba, però per les seves idees revolucionàries el van tornar a deportar. Va anar a Nova York, des d'on va organitzar el nou procés revolucionari. El 1892 va fundar i liderar el Partit Revolucionari cubà i la revista *Pàtria*. Els seus discursos exaltaven al patriotisme cubà emigrat que sumava a la causa de la independència. En la *Guerra Necesària* (1895-1898), com ell la va anomenar, va arribar burlant l'embargament de vaixells comandant uns quants independentistes i va posar-se al front de la lluita. Va morir als 42 anys, lluitant per la independència de Cuba. En un dels seus versos ens diu:

*«No me pongan en lo oscuro
a morir como un traidor
iyo soy bueno, y como bueno
moriré de cara al sol».*

Antonio Maceo

«La libertad se conquista con el filo del machete, no se pide». Antonio Maceo.

Antonio Maceo Grajales⁹⁴ (Santiago de Cuba, 1845- Punta Brava, 1896). Va ser un militar, patriota cubà i una figura cabdal en la independència cubana, conegut com el *Titan de Bronze*. D'origen humil, fill d'un veneçolà i de mare negra, tenia força innata pel lideratge i va començar a actuar com a estratega a partir de la Protesta de Baraguà.

El crit de Yara de 1868, el va portar amb el seu pare i germans, José i Justo a allistar-se al bàndol dels independentistes, va ascendir fins arribar a ajudant de Máximo Gómez. Convertit en heroi i aclamat

com a cap dels insurrectes a Las Villas, per les victòries⁹⁵ contra l'exèrcit espanyol. Va aconseguir dominar la zona de Camagüey i va arribar a major general. La manca de sintonia entre els independentistes va provocar desgast de l'exèrcit i el va portar a no pactar cap aliança per enderrocar al govern ni a acceptar la proposta d'acatament de la pau de Zanjón, que va qualificar com a «una rendició vergonyosa i d'altra banda inacceptable».⁹⁶ Després de dominar tota la província d'Orient, el desgast pel combat continu de l'exèrcit el van portat exiliat a Jamaica, des d'on va conspirar fins al retorn, un any més tard, quan va participar en la Guerra Chiquita, que el va portar a refugiar-se a Haití. A l'esclat de la revolució cubana de 1895 va desembarcar a *Duaba*, va assumir el comandament de les forces armades de Santiago i va dirigir operacions tàctiques de guerrilla per tota l'illa, on va mostrar la seva vàlua com a guerriller i com a tàctic militar. El 1895 va fer fora de l'Havana al governador Arsenio Martínez Campos. Va morir el 7 de desembre de 1896 en combat a Punta Brava.

Máximo Gómez

Máximo Gómez Báez⁹⁷ (Baní, Rep. Dominicana, 1836-La Havana, 1905). Dirigent militar dels independentistes cubans. La intenció familiar era destinar-lo a la carrera eclesiàstica, però el 1855 a causa de la invasió de Santo Domingo per Haití, es va decidir per les armes, i com a soldat lluitava amb matxet, tant a cavall com a peu. El 1865 va arribar a Cuba com a oficial de l'exèrcit espanyol que havia participat a la campanya de la República Dominicana però, després del Pacte de Zanjón es va passar als insurrectes que no li tenien estima, ja que en ser dominicà el consideraven estranger.

La seva experiència militar, dots de comandament i les victòries durant la Guerra dels Deu Anys, on va lluitar al costat de Céspedes el va portar a comandar als insurrectes de la província d'Orient, on va posar en pràctica la tàctica de guerrilles. Va fracassar en l'intent d'invasió de la part occidental el 1875 i, l'any següent, per dissensions entre els insurrectes va dimitir i es va refugiar a Hondures on, abans de signar-se la Pau de Zanjón, el van nomenar general. Va donar suport a la Guerra Chiquita, que també seria un fracàs. El 1892 es va unir com a cap militar a José Martí i Antonio Maceo, per organitzar una nova insurrecció.

Gómez⁹⁸ aprofitava la debilitat de l'exèrcit enemic i l'obligava a contínues caminades enlloc de combatre'ls; per evitar-ne el descans els atacava a les nits i sempre els encaminava als llocs més perillosos per abatré'ls. Segons els autors de l'article publicat a RACV amb el títol *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, el setembre de 1895, el general Máximo Gómez es movia pel *Camagüey* amb un grup reduït, per facilitar el pas del general Antonio Maceo per la trocha de Júcaro a Morón. Dies després a *Jimaguayú*, a prop de Puerto Príncipe, es va fer la reunió inicial de *la Asamblea Constituyente cubana*.

La mort de José Martí els va portar a dirigir una ofensiva cap a l'oest de l'illa, on van ser derrotats per l'exèrcit espanyol comandat pel general Weyler. Máximo Gómez va comandar les tropes insurrectes fins el final de la guerra de 1898.

Casat i amb 14 fills, un d'ells, en Francisco Gómez Toro,⁹⁹ de 20 anys va morir en el mateix combat que Antonio Maceo i els seus cadàvers van recollir-los els insurrectes a una finca entre *Bejuical i Rincón*. Máximo Gómez morí el disset de juny de 1905, en una Cuba ja independent.

Comandaments de l'exèrcit espanyol

Segons Agustín R. Rodríguez González, *des d'Espanya es van enviar els primers Batallons dels Regiments d'Infanteria, dels esquadrons de Cavalleria i la meitat dels Batallons de Sapadors, un de Ferrocarrils i un de Telègrafs, a més dels d'Artilleria. Des de Puerto Rico s'hi van enviar 2 Batallons Regulars i 3 de Provisionals. De Cuba els reclutes anomenats «movilizados» i els «voluntarios» espanyolistes per fer tasques de guarnició i de policia urbana i les «guerrilles», com avantguarda dels regulars. També s'hi van enviar 4 Batallons d'Infanteria de Marina formades amb tropa de l'exèrcit.*

L'Armada hi va enviar 6 creuers 6 canoners de torpedes i un canoner per evitar l'entrada a l'illa de material i homes pel bàndol insurrecte. A part de les pèrdues accidentals, la contínua utilització i la manca de manteniment que van minvar la força dels vaixells, aquests s'avariaven o perdien velocitat i, sense diners per a reparar-los i menys per a substituir-los, es van utilitzar alguns vaixells civils fets a Estats Units que van reconvertir i, a Gran Bretanya, se'n va encarregar fabricar-ne de nous. On no hi podia arribar l'Armada s'hi va afegir la Marina Mercant que tenia patent de cors des de mitjans del s. XVI vigent fins el segle XIX, que van posar a disposició d'aquella els seus vapors, que van artillar per defensa i que en fets heroics van burlar el bloqueig a diferents ports de l'illa, apart de portar la correspondència, que tenien en monopoli i el passatge, van traslladar armes, municions, animals i tropa, repatriant-los al final de la guerra encapçalada per la Compañía Transatlántica,¹⁰⁰ entre d'altres.

El comandament de tropes va tenir a successius Capitans Generals: Emilio Calleja, que no va saber veure el perill, fins que li va esclatar i ja no va poder-lo apaivagar; Arsenio Martínez Campos, que volia conciliar la força de l'exèrcit i la negociació com en l'anterior ocasió, però que no se'n va sortir; Valeriano Weyler, que va utilitzar la màxima repressió sense cap pal·liatiu i tot i que militarment va aconseguir èxits, va ser molt contestat i Ramón Blanco, com un últim intent de pacificar l'illa i conservar-la.¹⁰¹

Arsenio Martínez Campos

Arsenio Martínez Campos y Anton¹⁰² (Segovia, 1831 - Zarauz, 1900). Militar i polític del Partit Liberal, va iniciar la carrera a la primera guerra d'Àfrica, on va lluitar a les ordres del general Prim. També va participar en la campanya de Mèxic el 1862. Després del *Grito de Yara* sol·licità ser destinat a Cuba, d'on va tornar com a brigadier. Repatriat el 1872, van nomenar-lo governador de Catalunya durant la I República, però es va posicionar en favor de la Restauració, fins que el 29 de desembre de 1874 va encapçalar a Sagunto el pronunciament que va retornar la dinastia Borbó a Espanya, lluitant després contra el carlisme a Catalunya i Navarra. Enviat novament a Cuba, després de derrotar als insurrectes va oferir una amnistia als qui abandonessin la lluita i, el 1878 va negociar la *pau de Zanjón* oferint abolició de l'esclavitud i una major autonomia, però només sobre el paper, ja que mai es va fer efectiva. El 1881, Sagasta el va nomenar Ministre de la Guerra i el 1882 va fundar l'Acadèmia General Militar. Nomenat en diverses ocasions capità general de Catalunya va haver el moviment obrer. El 1895 va participar en la Guerra a Melilla, des d'on va ser enviat, com a Capità general a Cuba, nomenat per Cánovas, per tercera i darrera vegada. No li va facilitar cap dels mitjans per pacificar novament l'illa utilitzant armes i negociacions. No va voler actuar amb més contundència contra els insurrectes ja que creia que era de tot punt

impossible la victòria i va dimitir. Es va optar per canviar, a l'home d'actitud negociadora per un altre més agressiu i més resolutiu, donades les circumstàncies, el general Weyler.

Valeriano Weyler

Valeriano Weyler y Nicolau¹⁰³ (Palma de Mallorca, 1838 - Madrid, 1930). Cursà els estudis militars a Toledo. Dos anys més tard, com a capità, va sol·licitar el trasllat a Cuba on va guanyar la *Cruz Laureada de San Fernando* pels mèrits en la campanya de Santo Domingo. Va tornar a Cuba com a coronel el 1868, comandant el Batalló de Caçadors de Valmaseda. Durant la I República, va lluitar contra els carlins i li va valer un ascens a mariscal de camp. Durant la Restauració ja com a tinent general va ser nomenat Capità general de Canàries (1878-1883). Des de 1888 i fins el 1893 va ser el Capità general de Filipines. En tornar a Espanya, va a ser destinat a sofocar els atemptats anarquistes a Catalunya. El 1896, va anar a Cuba en substitució de Martínez Campos, nomenat pel govern de Cánovas, per acabar amb la insurrecció cubana, d'una manera més repressiva, tot i no comptar amb els mitjans ni la preparació de l'exèrcit per lluitar a la *manigua ni amb tàctiques de guerrilla*.

El 1897 el general *Valeriano Weyler* va dividir l'illa en *trochas* i va aconseguir que a la part occidental de l'illa quasi no hi quedessin insurrectes ja que va optar per aïllar-los de la població civil, amb una política de concentració en campaments on hi van sovintejar epidèmies i fam. També va utilitzar la política de cremar de tot el que els hi pogués servir en la seva rebel·lió, cosa que va crear més defensors dels insurrectes i va incrementar les ànsies d'independència del poble cubà. La seva actitud i les contínues brutalitats contra els insurrectes van donar el resultat contrari al que s'esperava i va ser motiu de contínues queixes que el van desprestigiar, posant-li en contra dels seus mètodes a l'opinió pública nacional i internacional, assabentada per la premsa americana. El ressorgiment de la insurrecció a les províncies de l'Orient i l'arribada al poder de *Sagasta* del *Partit Liberal*, després de l'assassinat al Balneari de Santa Águeda, de *Cánovas del Castillo* per l'anarquista italià Michele Angiolillo van portar a reconduir el canvi de política. El 1898, una de les primeres decisions de Sagasta va ser retirar a *Weyler* com a capità general de Cuba i nomenar al general *Ramón Blanco*.

La premsa groga americana, comandada per *Pulitzer* i *Hearst*, van crear un estat d'opinió propici als seus interessos i en contra de la dominació espanyola al continent americà. El govern d'Estats Units utilitzà aquesta opinió pública favorable per pressionar a Espanya, aprofundir-ne la crisi i recolzar-s'hi fins l'esclat de la guerra, declarada a causa de l'enfonsament del *Maine*, que periodística i políticament, va interessar encolomar als espanyols.

Segons Sagasta¹⁰⁴ «*la Guerra de Cuba nos cuesta 100 soldados diarios, que mueren allí*». Mentre la premsa de Madrid deia que a Cuba hi havia «*unos 35.000 militares españoles hospitalizados*».

La Guerra de la independència (1895-1898)

L'illa estava dividida en sis províncies i l'alçament es va produir principalment a Santiago de Cuba. Es poden reprimir amb facilitat els de l'Havana, Matanzas i Las Villas, per això, en els primers moments ni el capità general Emilio Calleja ni ningú van donar credibilitat a l'alçament, convençuts que era una de les sovintejudes escaramusses que hi havia contínuament a Cuba des de la Pau de Zanjón i, se'n van minimitzar els fets. Alguns dels revoltats d'Orient ho van fer al crit de «*Viva España*» i a favor de l'autonomia cubana que es volia promulgar el març.¹⁰⁵ En les comunicacions amb el govern, des de l'illa es parlava de partides armades de bandolers de 200 i 150 elements cadascuna a Baire i Guantánamo a les quals el general Calleja no donava cap importància.¹⁰⁶ Quan el govern de Madrid va adonar-se'n de la gravetat de la situació va disposar diners i tropes per enviar a l'illa amb la seguretat de sofocar-ho. Una Espanya en decadència, immersa en disputes civils i amb un retràs tècnic i econòmic important, havia realitzat reformes polítiques i econòmiques per evitar perdre Cuba, però les condicions cubanes havien canviar tant en els catorze anys de pau que al retornar, Arsenio Martínez Campos va detectar de seguida la gran diferència de condicions a les què s'havia d'enfrontar pel suport total als independentistes de la població civil de tots els estrats socials, quan en les anteriors confrontacions només hi havia darrera les elits criolles i peninsulars.

Aquest alçament estava més ben preparat, tenien ajut financer que havien anat recollint de diverses procedències, des dels més poderosos als més humils que, sense amargar-se'n hi aportaven el seu petit ajut,¹⁰⁷ i que havia passat tan desapercebut davant els ulls del govern de l'illa, que no ho va impedir. L'armament l'havien anat guardant en diferents dipòsits per poder utilitzar-lo quan arribés l'hora. Els patriotes cubans exiliats a la Florida enviaven vaixells, des de 1873, a l'illa amb carregaments¹⁰⁸ d'armes, municions i voluntaris, mentre les autoritats americanes miraven a una altra banda, però la detenció d'acusats de pirateria, judici i execucions, d'alguns que eren ciutadans d'Estats Units ja va estar a punt de provocar la guerra. Els exiliats tenien al darrere a un poble amb ànsies de llibertat i d'independència que també era esperonat pels intervencionistes americans, amb ajudes financeres, humanes i logística ja que tenien molts interessos a l'illa i se'ls volien guanyar dient-los que el que s'emportava la metròpoli podrien quedar-s'ho i enriquir-se ells provocant una actitud col·lectiva favorable a la determinació de lluitar per la seva independència davant una metròpoli que els tenia esclavitzats, mentre que el poble espanyol no va mostrar cap entusiasme en aquest conflicte que el veia molt lluny i que ja havia dessagnat famílies i hisendes en les dues guerres anteriors, però el seu Govern amb l'orgull insolent i les idees imperialistes caduques es va obstinar en conservar-la enviant milers d'homes a la lluita, convençuts de que els soldats espanyols eren permeables a les calamitats i, que lluitaven a canvi de la glòria de la pàtria i del seu rei, orgullosos del seu país. El *Grito de Baire*,¹⁰⁹ el 24 de febrer de 1895, va ser l'inici de l'alçament de diverses localitats de l'orient cubà simultani de 35 indrets de l'illa, moment que a allà només tenia una guarnició d'uns 16 mil soldats, Guàrdia Civil inclosa.¹¹⁰

Els Estats Units per interessos comercials, polítics i estratègics perjudicats pel proteccionisme espanyol, al tancar el mercat de Cuba a les exportacions i al ser el principal client de la producció sucrera i també per por que les epidèmies poguessin arribar al seu territori, van protestar contra la *política de reconcentració* de Valeriano Weyler, que consideraven una manca de respecte als principis més elementals dels drets humans i que va donar com a resultat una elevada mortalitat per diverses malalties,¹¹¹ (*còlera*,

disenteria, paludisme o febre groga, entre d'altres) que es van desenvolupar en un ambient insalubre i d'amuntegament. La *sacarocràcia*, que inicialment es va mantenir neutral quan va tenir el convenciment que Espanya estava incapacitada per guanyar la guerra, van protegir els seus interessos fent bona cara a ambdós bàndols,¹¹² (fent la *zafra*¹¹³ i pagant als insurrectes).

El desastre del 1898, és com es va anomenar al resultat de la pèrdua de Cuba per l'exèrcit espanyol després de la tercera de les guerres (1895-1898). Entre els polítics i periodistes espanyols retreien als militars la pèrdua i eren molt punyents, com els retrets publicats al *Cu-cut*.

El Regiment Mallorca 13

Vaig contactar amb el *Instituto de Historia y Cultura Militar*, per poder contrastar la informació que tenia sobre els moviments del Regiment Mallorca 13 en l'article *El Regimiento Mallorca núm. 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, publicat a RACV. D'aquesta institució em van trametre la informació que ja tenien escanejada tant d'aquest Regiment, com del Luchana 28 i, em van informar que posseïen més informació i, sobretot, més interessant, que no tenien encara escanejada per manca de mitjans, però que em posaven a disposició si em podia desplaçar a la seva seu a Madrid. Malauradament, la coincidència d'horaris de treball amb l'apertura de l'arxiu m'ho ha fet inviable, si més no momentàniament, però no descarto fer-ho més endavant.

Un Regiment, és una unitat militar de l'exèrcit de terra d'entre tres mil a cinc mil soldats, comandat per un coronel i dividit, com a mínim, en dos batallons. Els batallons són les unitats tàctiques d'Infanteria formades entre 300 a 1.200 soldats comandats per un tinent coronel i dividits d'entre 2 a 6 companyies. Les companyies són les unitats operatives i administratives bàsiques, comandades per un capità o un comandant, formades entre 75 a 200 soldats, que s'agrupen de dues a sis seccions. Les seccions estan formades d'entre 20 a 40 soldats i estan comandades per un oficial subaltern (alferes o tinent). Els escamots són unitats tàctiques d'entre 8 a 14 soldats, estan sota comandament d'un suboficial (sergent o caporal). L'esquadra és la unitat més petita d'infanteria formada per 5 soldats, comandats per un caporal.

La creació d'aquesta unitat, el *Regimiento Mallorca núm. 13*,¹¹⁴ està datada a Jaén per Reial Cèdula de 13 de maig de 1662 on, s'ordena al *corregidor D. Luis de Cea y Angulo* la formació d'una lleva de mil homes i *un Tercio de 10 Compañías*, amb el nom de «*Tercio Nuevo de la Armada del Mar Océano*» per a la *Marina Reial*, sota comandament del *Tinent Maestre de Camp Don Pedro Fernández Navarrete, cavaller de l'Ordre de Santiago*. El 1704, durant la *Guerra de Successió*, va canviar de nom i va passar a «*Regimiento Nuevo de la Armada del Mar Océano*» però, se'l denominava també «*Regimiento de Santa Cruz*» costum que hi havia a l'època d'anomenar les unitats amb el nom del seu cap, que en aquell moment era el marquès de Santa Cruz. Després de successius canvis de nom va passar a denominar-se «*Regimiento de Infantería Mallorca núm. 14*», tot i que va canviar diverses vegades de nombre, va absorbir altres unitat, i es va dividir diverses vegades, el 1833 va prendre el *núm. 13*, el qual va conservar, tot fusionant-se amb altres unitats, només fins la Guerra Civil, quan es va dissoldre. Al final del conflicte, per fusió amb d'altres unitats va ressorgir amb el nom «*Regimiento de Infantería Mallorca núm. 12*», a *Lorca*. El 1944, recuperat el *núm. 13*, va quedar enquadrat a la *32a. Divisió*. El 1965, després d'alguns

Divisió territorial de Cuba durant el domini espanyol. Pinar del Río també es denominava Vuelta Abajo.
Disseny: Rafael Galván Díaz, 2015 (1898: El fin de un imperio (<http://.el-desastredel98.com>)).

altres canvis, va passar a ser el «Regimiento de Infantería Mecanizada Mallorca núm. 13» i, va quedar integrat a la «Brigada d'Infantería Motorizada XXXII». Es va dissoldre a Lorca, el 29 de desembre de 1995, després de participar al llarg de la seva dilatada història en la Guerra de Cuba, entre altres conflictes.¹¹⁵

Quan va començar la guerra de Cuba, l'illa tenia una guarnició clarament insuficient (menys de 14 mil homes) per fer-hi front, però fins que el capità general Emilio Calleja no es va adonar del problema i en va fer sabedors als polítics de la metròpoli, no s'hi va posar remei. Aquest, va ser mitjançant reials ordres per a fer traspàs des de companyies de la Península de comandaments i tropes per tal de crear unes forces expedicionàries que es poguessin enviar amb màxima urgència a l'illa de Cuba 20 batallons d'Infanteria, 8 esquadrons de Cavalleria, 1 batalló d'Artilleria en Plaza, 2 bateries de Muntanya i 1 batalló d'Enginyers,¹¹⁶ per a sufocar la insurrecció.

En previsió a les necessitats, es van convocar places del cos de sanitat militar, capitans i subalterns de Cavalleria i d'Infanteria de la reserva retribuïda es van inspeccionar. Als sergents de la mateixa que sol·licitessin el tercer reenganxament a Ultramar i també als que tenien un servei actiu d'entre 6 i 12 anys i optessin per Ultramar se'ls va ascendir a 2n. tinent. Per reemplaçar baixes es va optar per allistar voluntaris amb gratificació de 250 pessetes i oferint-los avantatges en cas de ser ferits o de contraure malalties. En un primer moment, també es van mobilitzar la *reserva activa* de la lleva de 1891,¹¹⁷ a la qual pertanyia el meu padrí, que en incorporar-se en la de 1892, encara el va trobar prestant servei en la seva unitat, que sembla tractar-se del Guadalajara 20.

El Regiment Mallorca 13, junt amb el Guadalajara 20, estaven ubicats a la 3a. Regió Militar amb seu a València i formaven la 1a. Brigada de la 1a. Divisió del 3r. Cos de l'Exèrcit. Consta que la procedència de la seva tropa era, sobretot, d'Andalusia (Màlaga i Granada) i també, però en menys proporció de Catalunya, País Valencià (inclosa Múrcia) i de l'Aragó.

Segons documentació original mecanografiada, rebuda dels arxius del *Instituto de Historia y Cultura Militar*:¹¹⁸ Per *Reial Ordre de 8 de juny* es va traspasar un contingent de tropa: «1r. Batallón Expedicionario del Regimiento de Guadalajara núm. 20»,¹¹⁹ per a la seva organització en peu de guerra i, també 73 homes al «2n. Batallón de Guadalajara» per a la seva reorganització.

El Primer Batalló, que s'havia organitzat a València, va ser destinat a Cuba amb el nom de «Batallón Expedicionario del Regimiento de Mallorca núm. 13» (6 companyies, 39 caps i oficials i 1.005 soldats de tropa) completat amb 503 reservistes, procedents de diverses unitats, del reemplaçament de 1891, 32 dels quals eren casats però sense descendència:¹²⁰ (120 del Regiment de Reserva de Jaén 58 (3 sergents, 13 caporals i 104 soldats); 157 del d'Osuna 66 (3 segents, 13 caporals i 141 soldats); 140 del de Màlaga 69 (16 caporals, 1 corneta i 123 soldats); 9 del de Gravelinas 89 (6 cornetes i 3 soldats); 76 del de Lorca 104 (9 cornetes i 67 soldats) i del de Huesca 103 (1 corneta)).¹²¹

Segons els autors de l'article el Regimiento Mallorca núm. 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898), el Primer Batalló va sortir des del port del Grao, a les 4 de la tarda del 27 d'agost de 1895 en el vapor *San Agustín*,¹²² un vaixell del 1882, que tenia 28 cabines de primera classe, 7 de segona i 32 de tercera assignades als sergents). Va traslladar un total de 1.032 homes ¹²³ (3 caps, 32 oficials i 997 soldats de tropa). Els soldats van fer la travessia als «sollados»,¹²⁴ que tenien en total 1.300 lliteres. Per adaptar-se a les necessitats de la guerra i poder defensar-se dels atacs dels *filibusteros*¹²⁵, el vapor anava armat (2 canons de 12 cm. a babord i estribord), i portava menjar i beure (280 pipes d'aigua, 34 caps de bestiar gros, 1.300 aus i 10.000 dotzenes d'ous), per poder atendre durant 3 mesos les necessitats d'unes 1.500 persones. Van desembarcar a Nuevitas el dia 13 de setembre de 1895 (per contra i, segons documentació rebuda dels arxius del *Instituto de Historia y Cultura Militar*, situa a l'Havana el lloc de desembarcament i el dia 11 de setembre de 1895).¹²⁶ Aquest contingent a l'arribada a Cuba, per l'Ordre del Capità General s'havia organitzat en 6 Companyies (5 a peu i la 6a. com guerrilla muntada), en la qual, segurament, hi estava assignat Josep Blavi Martí. La Subinspecció de l'illa, va fixar la plantilla de classes per companyies (5 sergents i 10 caporals). Van traslladar-los per ferrocarril fins a Puerto Príncipe, on van quedar-s'hi fins el dia 20, que van dirigir-se al campament de *Vista Hermosa*, on s'hi van estar en campanya fins el 26 de novembre i després formant part de la columna comandada pel General de Brigada Rafael Ibáñez Aldecoa, van marxar d'operacions al departament de *Las Villas*. El gener de 1896, el Batalló també va combatre a *Luciana, Central Lucía i San Juan Bautista*.

El general Martínez Campos havia arribat a Guantánamo el 16 d'abril de 1895 i s'havia dirigit a l'Havana. Per aquelles mateixes dates havien arribat, clandestinament, a l'illa els líders insurrectes per posar-se al front del comandament de l'exèrcit dels *mambises*. Aquestes, eren unes forces que ja estaven guerrejades i, per contra, l'exèrcit expedicionari espanyol que acabava d'arribar a l'illa, s'havia organitzat a corre cuita entre contingents que no havien entrat mai en combat, amb uns caps sense experiència ja que acabaven de ser ascendits perquè no n'hi havia suficients. A les tropes les van armar amb (*Maüser*), el nou armament que encara no havien utilitzat, tot i que per petició expressa de Martínez Campos ja portaven un calçat adequat (*guajiro*) per la zona on havien de lluitar però en desconeixien el terreny. A banda, no havien tingut el temps d'aclimatació al clima del tròpic i, per tant, ho tenien tot en contra, davant uns insurrectes adaptats a la climatologia, coneixedors del terreny i experimentats en d'altres conflictes anteriors, que es dedicaven a atacar-los a la *manigua* utilitzant tàctiques guerrilleres a cavall i amb matxets, atacs que es repetien nit i dia, sense deixar-los descansar i també practicaven la *política*

de la tea, en incendiar els *ingenios* que l'exèrcit espanyol no podia protegir per manca d'efectius i només els hi quedava el refusar els atacs formant quadres que disparaven en totes direccions i al mig hi situaven al comandament, ferits i la impedimenta, com a única manera de defensar-se. Martínez Campos, tot i la mort el 19 de maig de 1895 del cap insurrecte José Martí, va fracassar militarment per diverses causes i no sols per la inexperiència dels soldats i comandaments. Les tropes del *Mallorca 13*, van combatre a les províncies de Pinar del Río (contra Maceo), la Havana, Matanzas, las Villas, Camagüey i Santiago de Cuba.

Els batallons de les forces enviades a Ultramar que quedaven a la Península, es denominaven 2n. Batalló del Regiment i, en el cas del *Mallorca 13* es va reorganitzar de la manera següent: (100 homes del 1r. Batalló: 16 classes de tropa dels Regiments Sevilla i Espanya¹²⁷ i 300 reclutes excedents de quota procedents de les zones següents: (26 de la d'Albacete 49; 37 de la de Vilafranca del Penedès 46; 104 de la de Mataró 4 i 133 de la de Màlaga 13), segons els documents del Instituto de Historia y Cultura Militar i DOMG¹²⁸

Aquest 2n. Batalló va disposar de 652 soldats de tropa, secció de música i P. M., a part dels caps, oficials.¹²⁹ El 23 de febrer de 1896, se'n va fixar la dotació: (114 classes, 538 soldats, P. M., oficials i secció de música) més els reclutes amb llicència il·limitada del reemplaçament de 1895, per anivellar les forces (12 de tropa de Ingenieros del 3r. Regimiento de Zapadores).

A Cuba, el Capità General i la Subinspecció van disposar la reorganització de la 6a. Companyia del Batalló Expedicionari on s'hi van assignar als que acabaven de sortir dels hospitals.

Valeriano Weyler havia arribat a Cuba el deu de febrer de 1896 en substitució de Martínez Campos i, ja es va trobar tropes amb experiència de combat i, a més, va aplicar mètodes més expeditius que el seu antecessor, però aquests li van donar uns resultats inversos als desitjats, ja que els insurrectes cubans en van saber treure partit pels seus interessos a través de la premsa nord-americana. Weyler va ordenar un canvi d'estratègia i també d'ubicació del Batalló de Mallorca que va ser traslladat des del Camagüey a la província de l'Havana on, el 10 de març de 1896 i s'hi va organitzar el 3r Cos d'Operacions de l'Exèrcit, en cinc brigades (la 4a., comandada pel general Ibáñez Aldecoa i amb centre a Madruga, assignava al Batalló Mallorca i a l'Esquadró Princesa a una de les tres zones en les quals es dividia l'acció de la Brigada. El 23 de maig la 2a. Divisió, amb cinc Brigades, ja comandada pel general Loño, amb centre a Catalina. A la 1a.Zona de la 4a. Brigada, sota comandament del coronel Luís Moncada estaven el Batalló Mallorca, l'Esquadró Princesa i una Secció d'Artilleria, controlant una extensió més gran,¹³⁰ segons els autors de l'article el Regimiento Mallorca núm. 13.

A València, el 23 de juliol es va organitzar un 2n. Batalló, les Companyies 7a i 8a. del Primer Batalló. Els quadres d'oficials es van destinar i organitzar i, el dia 20 d'agost, es va donar l'ordre l'embarcament en el vapor *Patricio de Satrústegui*¹³¹ de la manera següent: (2 de setembre: armament i municions i, el dia 5 abans de salpar, 5 oficials, 225 soldats de cada companyia i també els destinats a cobrir les baixes). El dia 20 de setembre de 1896, van desembarcar a l'Havana.

A final d'octubre de 1896 a la 6a. zona, de la província de l'Havana, hi havia representació del *Mallorca*, que continuava a Madruga, però el Batalló, ja l'havien traslladat a Pinar del Río, on Weyler volia començar una campanya contra Antonio Maceo. L'estratègia era deixar-lo aïllat, per la qual cosa, li calia molta tropa tant per operacions de campanya com a la trocha Mariel-Majana, lloc insalubre on molts soldats van emmalaltir. El pla de Weyler era el domini i ocupació dels passos estratègics¹³² a «las lomas», per

poder garantir els seus propis moviments i poder tallar l'aprovisionament i llibertat de moviments dels insurrectes sense haver de combatre constantment, *Maceo tenia el centre a Cacarajícara. Conquerides les posicions de cadascun del passos i, mentre s'hi construïa una fortificació per a cent homes s'hi deixaven dos batallons. Un batalló s'hi quedava i l'altre anava destruint els recursos dels insurrectes, fet això, només se'n quedava un a cada fortificació.*

L'inici del fet en què hi va participar, entre d'altres unitats el Mallorca 13 i que li va reportar d'una condecoració al valor, per als que hi van intervenir, va començar el 19 d'octubre quan, dos trens que amb tropa espanyola van passar per Artemisa, en direcció a Candelaria. *El dia 22 van prendre, junt a les forces del coronel Segura, la Garganta de Soroa. El Batalló del Mallorca es va quedar atrinxerat a la fortificació, mentre que el coronel Segura amb la resta de les seves forces els hi portava, des de Soroa, els subministraments. Els dies 24 i 25 d'octubre hi van haver baixes¹³³ als combats.* En el llistat, del DOMG¹³⁴ hi consten els soldats recompensats de les diferents unitats, per haver participat en alguna d'aquestes lluites contra els insurrectes, i segons els autors de l'article *El Regimiento Mallorca nº 13*, dels 888 recompensats, per ordre alfabètic, en José Blasi¹³⁵ Martí, junt als altres soldats dels diferents regiments que hi van participar, hi consta amb el núm. 91, «José Blari¹³⁶ Martí, soldado del 1r. bón. del Regimiento de Infanteria de Mallorca núm. 13», se'ls hi va concedir la «Cruz de plata del Mérito Militar con distintivo rojo»,¹³⁷ com a recompensa pel comportament durant els combats dels dies 24 i 25 d'octubre de 1896, contra els insurrectes a les «Lomas del Cuzco» i de «Soroa» (Pinar del Rio).

Les tropes del Mallorca van combatre contra Maceo a la província de Pinar del Rio i contra els insurrectes per tota l'illa, des de l'Havana fins Santiago de Cuba. *En el conflicte hi van morir uns 300 dels seus homes, una de les taxes més baixes dins la 3a Regió Militar, a la qual pertanyien.*

La darrera expedició cap a Cuba del Mallorca 13, es va iniciar, com les dues anteriors l'11 de novembre de 1896, a València amb l'organització de la *Compañía Expedicionaria de Mallorca*, integrada per reclutes de la lleva del 1896 de la quota de Cuba. *S'hi va destinar l'oficialitat, organitzant-la el dia dinou i embarcant el dia 20 al port del Grao en el vapor «Isla de Panay»¹³⁸ amb el contingent següent: 1 capità, 2 subalterns i 202 membres de la tropa, també se'ls va assignar un contingent de 13 classes i 187 soldats per cobrir les baixes.* Van desembarcar a l'Havana el 3 de desembre i, *van ser destinats a formar la 8a. Companyia del 1r. Batalló del Regiment de Tarragona núm. 67, a Puerto Príncipe*, que era un dels permanents a l'illa.

A Cuba, es va organitzar el *Batallón Expedicionario*, amb la 1a i 5a companyia muntada com a guerrilla i la 6a, amb la sisena part de la força del Batalló, amb convalescents per a cobrir els destacaments a la zona d'operacions. La Capitania General i la Subinspecció van decidir la dissolució de la 7a i 8a companyia per poder reforçar les altres cinc. Finalment, el Batalló va quedar-se amb 4 companyies a peu i la 5a muntada, mentre la 1a i la 6a es cobrien amb els convalescents.

En resum, del Regiment Mallorca 13, hi ha documentades tres expedicions a Cuba (el 27 d'agost de 1895, el 5 de setembre i el 20 de novembre de 1896) i, el port de sortida de totes tres va ser el Grao, de València en els vaixells de vapor artillats, San Agustín, Patricio de Satrústegi i Isla de Panay, respectivament. Aquests i molts altres vapors també van ser utilitzats, al llarg de tot el conflicte, per a les repatriacions de ferits i, sobretot, dels malalts a diferents ports espanyols (Cadis, A Corunya, Vigo, Santander, Màlaga, Barcelona). El vapor Montserrat¹³⁹ capitanejat per Manuel Deschamps Martínez va sortir del port de l'Havana i va fer escala a Puerto Rico el 15 de gener de 1898. Va arribar el 26 de gener, al port de Cadis portant a l'exministre José Canalejas, també s'hi van repatriar malalts a 641 soldats

*Els caps i oficials destinats al Batallón Expedicionari Mallorca núm. 13,
van ser els següents*

Graduació	Nom i Cognoms	Unitat
Teniente Coronel 13	Enrique Muñoz Greses	Regimiento de Infanteria de Mallorca núm.
Comandante	Salvador Cortils Mas	
Otro «	Enrique de la Guardia Serra	Zona de Getafe núm. 16, agregado
Capitán	José Domínguez Herrera	
Otro «	Pedro del Amo Díaz	
Otro «	Juan Bellot Parra	Regimiento de Infantería de Mallorca n. 13
Otro «	Juan Luis Buenafé	
Otro «	José Molina Salazar	
Otro «	Trinidad Mella Fernández	Reserva de Flandes núm. 82
Otro «	José García García	Cazadores Regimiento de Canarias núm. 2
Otro «	Antonio Sánchez Rusi	Regimiento Infanteria de Africa núm.2
1er. Teniente	Francisco Domínguez Maidagán	
Otro 1er. Teniente	Juan Pardo González	
Otro 1er. Teniente	Aurasio Cancelada Salgado	
Otro 1er. Teniente	Pedro Claumarchirant Valls	
Otro 1er. Teniente	Enrique Márquez Más	R. I. de Mallorca núm. 13
Otro 1er. Teniente	Antonio Martínez Vivas	
Otro 1er. Teniente	César Muro Zazo	
Otro 1er. Teniente	Cándido Montes Marín	
Otro 1er. Teniente	Santiago Sampil Hurtado	
Otro 1er. Teniente	José Jiménez de la Serna	R.I. de Mallorca y Esc. Superior de Guerra
Otro 1er. Teniente	Francisco Sirvent Betis	
Otro 1er. Teniente	Félic Aznar Alvarez	R.I. de Mallorca núm. 13
Otro 1er. Teniente	José Noguera Ibarra	
2º. Teniente E. Reserva	Celestino Orcajuelo Moreno	
Otro 2º. Teniente E.R.	José Navarro Rodríguez	
Otro 2º. Teniente E.R.	Pedro Moreno Rubio	Se les concede el empleo de 1er. Teniente con arreglo al artículo 24 de la vigente Ley de Presupuestos.
Otro 2º. Teniente E. Activa	Eladio Rodríguez Pereira	
Otro 2º. Teniente E.A.	José Varaona del Toro	R. I. de Mallorca núm. 13
Otro 2º. Teniente E.A.	Gaspar Zaragoza Jarque	
Otro 2º. Teniente E.A.	Juan del Alcázar Arenas	
2º. Teniente E. Reserva	José Ferreres Pla	
2º. Teniente E.R.	Francisco Asenjo Manrique	
2º. Teniente E.R.	Rafael Hernández Mateo	Distrito de Cuba
2º. Teniente E.R.	Victoriano López Valero	
2º. Teniente E.R.	Ramón Reine Sánchez	
Médico Primero	Víctor García Iparraguirre	R.I. de Mallorca núm. 13

DOMG núm. 177, de 13 de agosto de 1895, p. 556

Josep Blavi Martí amb l'uniforme de gala del Regiment Mallorca 13 (Guerra Cuba 1895-1898).

(entre ells al meu avi Josep Blavi Martí malalt de la febre groga), 22 mariners, 20 sergents, 60 caps i oficials i 1 general. La tropa va tornar com hi havia anat «als sollados». Al final de la guerra i, per poder repatriar a la resta del contingent espanyol que encara quedava a l'illa, es van utilitzar també vaixells d'altres companyies i també de bandera estrangera com el *Damstadt*, que va repatriar al final de la guerra la resta del Regiment Mallorca 13.

Segons els autors de l'article *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible»)*, en la Guerra de Cuba (1895-1898, el 25 de desembre de 1898, a les 12 de la nit, ja perduda la guerra, juntament amb d'altres unitats, el 1r. Bon. del Mallorca va retornar a Espanya amb el vapor *Darmstadt* que portava un total de 2.586 soldats repatriats (dels quals 3 caps, 37 oficials, 1 capellà, 1 metge, 1 mestre armer, 66 sergents, 92 caporals, 31 cornetes, 19 soldats de 1a. i 1.253 soldats de 2a., més l'armament complet (fusells, matxets i baionetes) pertanyien al Batalló del Mallorca, van arribar a València el 7 de gener de 1899. Entre aquests soldats hi havia un cubà de 75 anys, Saturnino Quindilán, que va ser pràctic en la guerrilla del Regiment Pizarro durant 3 anys i, al que el tinent coronel Alarcón li va oferir venir amb ell a Espanya. En el Batalló Mallorca també van venir un negre i tres mulats que van optar per continuar servint a l'exèrcit espanyol. Els soldats de la lleva de 1891, del Regiment Mallorca 13, van ser llicenciats el 15 de març de 1898.¹⁴⁰

Hi ha una diferència en la data de retorn del vapor alemany amb l'article anterior i els documents oficials rebuts de l'*Instituto de Historia y Cultura Militar* el retorn del primer Batalló des de Cuba es va embarcar en el vapor *Darmstad* des de l'Havana el 19 de desembre de 1898. Desembarcà a València el set de gener de 1899, després d'haver participat a Cuba, entre d'altres, en les fets més destacats següents:¹⁴¹

- Mi Rosa (11-1-1896)
- Central Lucía y La Luciana (23-1-1896)
- San Juan Bautista (26-1-1896)
- I^o Moralito (19-2-1896)
- Nazareno (2-3-1896)
- El Cangre (26-5-1896)
- Zaldívar (2-6-1896)
- Valle de Cayajabos (4-6-1896)

- Lomas del Purgatorio (13-6-1896)
- 1ª Valera (7-7-1896)
- La Bija (20-7-1896)
- Lomas del Gato (9-8-1896)
- Charco Hondo (23-8-1896)
- Ave María (27-8-1896)
- Catalina (30-8-1896)
- Lomas del Cuzco y Soroa (24 i 25-10-1896)
- Loma del Toro (1-12-1896)
- Sabana Maíz, Cabezas de Río Hondo a Berazo Nogal y Hoyos (2, 23, 26, 30 y 31/12/1896)
- Altos del Limoner (4-1-1897)
- Loma del Grillo y Abra del Café (22-6-1897)
- Ceja de la Bandolera y Jiquimas (17 y 27-8-1897)
- Potrero Palma (30-12-1897)
- Fabián (15-3-1898)
- Chorrera Brava, Bacuino y Palma (10, 11 i 12-2-1898)
- Garzón Cristales y Flor de Mayo (14-5-1898)
- Campechuela y Cueriduro (19 i 21-3-1898)

A diferència del que es diu en totes les fonts historiogràfiques sobre el trist retorn dels vençuts de Cuba qualificant-los de cadàvers vivents, que havien arribar «desarrapats», en pèssimes condicions i que gairebé se'ls havia ignorat, quan no se'ls havia maltractat desatenent les seves més prementers necessitats, els autors de l'article *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)* difereixen respecte a l'arribada del *Damstadt* dient: que van ser rebuts pels estaments oficials civils, militars i que un piquet del Regiment Mallorca va retre honors d'ordenança al capità general i la banda de música va tocar la «Marcha Real». Els primers en visitar al vapor per a fer un reconeixement va ser la Sanitat marítima i es va ordenar la *desinfecció de departaments, efectes i roba de la tripulació i cremar tota la roba bruta de la infermeria*. Els primers en desembarcar van ser vuit malats greus que van quedar ingressats a la *Creu Roja*, quan altres fonts diuen que l'atenció als malalts arribats eren dispensades per l'esforç que la societat civil hi va dedicar. Després van desembarcar els oficials als que esperava la seva família, però la majoria ho van fer a les 3 de la tarda. El Dr. Moliner, era al port des de primera hora del matí i va visitar als malalts que ho requerien. A la tarda van rebre la visita de l'arquebisbe de la diòcesi que els va beneir. Els expedicionaris del *Mallorca 13* van arribar des del Grao a València, rebuts amb música i el Batalló va pernoctar al *quarter de Santo Domingo, a la plaça Tetuán, on es va interpretar la Marcha Real i es va dipositar la bandera al pavelló corresponent*. Als repatriats que van arribar en millors condicions van allotjar-los a zones preparades per a ells i se'ls va oferir un ranxo extraordinari, vi i cigars. Segons els autors de l'article se'ls va tractar amb respecte i eren saludats amb visques i els aplaudiments de la població. Està documentat que alguns van morir en el trajecte i que eren embolcallats amb la bandera espanyola i llençats al mar, d'altres van arribar tan malament que van morir, en els hospitals on van ser ingressats. També van morir-ne alguns poc temps després.

Eren els que havien millorat i van ser enviats a casa acompanyats per algun cap, per facilitar-los l'arribada sense més dilació a les seves poblacions de residència, on eren encomanats al metge i se'ls hi facilitava aliment i medicació i dels quals no hi ha documentació.

Política colonial

El 1817, l'abolició formal de l'esclavitud, no va acabar amb el contraban. El 1834 es va nomenar governador a Miguel Tacón, que va relegar a l'aristocràcia criolla, propietària dels *ingenios*, a favor dels comerciants catalans, els quals van controlar el comerç sucrer. També es va decretar la no aplicació de la Constitució liberal a les colònies d'Amèrica i Àsia, que es regirien per lleis especials i, per tant, els seus representants no podrien participar en les decisions del Parlament espanyol. Les lleis del capità general allunyaven als criolls del poder en favor de la metròpoli.

Cuba era l'única colònia econòmicament rentable que li quedava a Espanya després de 1823,¹⁴² però els polítics espanyols tractaven menystenint als cubans, no se'ls volia a les Corts ni tampoc al govern de l'illa. Des de la metròpoli, al signar el Pacte de Zanjón, per concloure la Guerra dels Deu Anys, s'havien compromès a donar-los una autonomia àmplia, la qual els cubans reclamaven des de feia molt de temps, però a descrèdit del Parlament, que en donava suport, els governs de torn l'anaven retardant, en benefici dels interessos econòmics de les elits cubanes i peninsulars, els quals s'havien ennoblit per matrimonis i ostentaven prebendes rebudes de la monarquia.

No es va promulgar la Constitució Autònoma per Cuba i Puerto Rico, fins el 25 de novembre de 1897, en la qual l'autoritat suprema era un representant de la metròpoli amb el càrrec de governador general i el govern es composava d'un Parlament per cadascuna, dividit en dues Cambres. Els cubans no van voler acceptar, considerant que, en aquells moments, la seva lluita ja era per la independència.

Els Estats Units hi estaven interessats i van fer una bona oferta al govern espanyol per comprar-la, però aquest la va refusar. El *president Mac Kinley*¹⁴³ va fer a Espanya una última oferta de 300.000.000 *dolars, no contestada i, més aviat se'n va fer mofa*. Va ser l'inici d'una llarga llista d'incidents que van acabar amb una declaració oficial de guerra, utilitzant com a *casus belli* l'enfonsament del *Maine*, a les 21,40 del 15 de febrer. Les elits criolles, econòmicament parlant, tenien més simpaties als Estats Units.

A la metròpoli, el desastre de Cuba va evidenciar discrepàncies entre poder polític i l'exèrcit que en va sortir derrotat, motiu pel qual va quedar instal·lat en l'abatiment i, va ser l'objecte de burla de la premsa castellana.

Conclusions

Recordo, que els seus fills li deien *pare* i tots els néts *padrí*, però tots li donaven el tractament català de *vós*, només jo, la més petita i l'única de casa, el tutejava. Sempre anàvem plegats!, em recordo com si jo fos un afegitó de la seva mà, en els passejos fora muralla, fins a *ca l'Antonet Fotent*¹⁴⁴, que vivia en una casa aïllada que s'havia construït després de la guerra, amb una bassa al costat, on hi passàvem la tarda asseguts en un banc de fusta, a l'empar de la fresca d'una parra, mentre ells fumaven picadura i parlaven sempre *malament del govern perquè no eren partidaris d'aquell règim*, o el padrí li explicava la seva estada a Cuba i que ell escoltava molt interessat. *L'Antonet*, com l'anomenava el padrí, el tractava

sempre amb respecte i deferència, tot i que no sabés llegir ni escriure i ell, en canvi, era un home amb estudis superiors, que havia estat tècnic municipal i mestre d'obres. El padrí m'explicava sobre la gran biblioteca que hi havia en aquella casa, *tot i que amb la guerra li van cremar bastants llibres «perillosos» pel règim*. però com gairebé havia perdut la vista, segons deia *de tant llegir al llum de les espelmes*, la tenia tota plena de pols. A l'estiu, les trobades a la fresca de la tarda amb d'altres avis del carrer o a l'hivern, prenent el sol a les *barraquetes*,¹⁴⁵ escoltant sempre les converses d'uns homes vells que parlaven de les seves històries, habitualment sobre la guerra de Cuba i dels seus records, formen part del meu món infantil. Quan alguna cosa es torçava i algun se'n lamentava, sempre els hi deia *més es va perdre a Cuba*, traient-li importància, llavors ho deixaven córrer i parlaven d'altres temes.

Distribució per lleves dels joves de Montblanc destinats a Cuba

Any de la lleva	Nom	Cognoms
1891	Ramon	Masalies Sans
1891	Salvador	Pedrol Toses
1891	Josep	Roselló Domingo
1891	Josep	Blavi Martí
1892	Lluís	Esplugues Cartanyà
1892	Manel	Queraltó Esteve
1892	Bonaventura	Rosic Bulló
1892	Mateu	Queraltó Saumell
1892	Pau	Abella Esteve
1892	Antoni	Cases Miró
1893	Antoni	Molner Roig
1893	Ricardo	Fernández Andrés
1893	Francesc	Fortuny Ferrer
1894	Josep	Cabrer Serret
1894	Macià	Roca Torruella
1894	Jaume	Rosell Porta
1894	Antoni	Salvat Roselló
1894	Macià	Tous Dalmau
1894	Macià	Abellà Esteve
1894	Joan	Pons Montserrat
1894	Josep	Saperes Porta
1894	Josep	Conangla Fontanilles
1894	Antoni	Roig Franquet (?)
1894	Antoni	Gaya (?)
1894	Ambrós	Rull Queraltó
1895	Josep	Cavaller Abelló
1895	Eugeni	Costa Carreres
1895	Josep	Esteve Riber

1895	Macià	Farriol Abelló
1895	Joaquim	Rog Ferrer
1895	Ramon	Cases Comes
1895	Josep	Sabater Vallver
1895	Antoni	Miró Bertran
1896	Pere	Cases Comes
1896	Francesc	Folc Dalmau
1897	Martí	Prats Roselló
Desconeguda	Florentino	Cuñado Villa
Desconeguda	Baudili	Gisbert Romeu
Desconeguda	Antoni	Rius Nuet
Desconeguda	Joaquim	Amellas Coll
Desconeguda	Joan	Amorós Cendra
Desconeguda	Ramon	Cortejón Roca

Font: Llibres de sessions de Plens de l'Ajuntament de Montblanc (1891-1897) i *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra, Relaciones nominales de fallecidos en la Isla de Cuba*. Quadre extret de Cifuentes Perea, J.L. (2912) El cost humà de la guerra de Cuba a Montblanc (1895-1898), publicat a *Aplec de Treballs* (Montblanc), p. 131.

El 1892, la divisió territorial militar estava dividida en 14 districtes.¹ L'exèrcit de Cuba tenia un total de 27.487 homes i el de la Península constava de 90.827 homes distribuïts en diferents cossos, els Regiments d'Infanteria tenien 2 batallons de 4 companyies.² El 1895, la Caixa de reclutes a la què corresponia Montblanc, havia canviat i no estava a la província de Tarragona, sinó que formava part de la «Zona de Reclutamiento núm. 46» ubicada a Vilafranca del Penedès,³ província de Barcelona, però tampoc va sortir de Barcelona, sinó de València, que correspon a una altra regió militar, la tercera, mentre que Catalunya, on està Vilafranca de Penedès era la quarta. Segons l'art. 19 de la *Ley de Reclutamiento y Reemplazo del Ejército*, de l'11 de julio de 1885, «la parte de los ejércitos de Ultramar que se nutren de soldados peninsulares, se reemplazaran: primero de los individuos pertenecientes a los mismos que quieran reengancharse; con voluntarios del ejército de la Península en cualquiera de sus situaciones y soldados licenciados que no excedan de 35 años. Si no hay voluntarios suficientes, se destinarán prófugos, mozos sujetos a penalidades (art. 31) y los reclutas que hayan obtenido los números más bajos en el sorteo». Segons l'article 20 «Los enviados a Ultramar que no sean voluntarios, reducirán el servicio a 4 años, contados desde el día de embarque en la Península hasta que sean baja en sus Cuerpos, entregándoles la licencia absoluta». Per tant, encara que estava convençuda que el meu avi havia marxat a Cuba el 1892, en no poder arribar a la documentació del sorteig a la Caixa de Reclutes de Tarragona no ho he pogut contrastar, però sembla que això no va ser així, si més no, no ho he pogut documentar. Per tant, parteixo de la base de la seva marxa amb el vapor San Agustín, el 27 d'agost de 1895 amb el Regiment Mallorca 13 i que va retornar, repatriat (Figura 11) en el vapor Montserrat, el 26 de gener de 1898. Segons consta al DOMG,⁴ va quedar assignat al Regiment Luchana 28, en data del desembarcament però que només seria efectiva, a partir de la revista de l'abril d'aquell any, malgrat tot, no va ser així, no a causa de la seva malaltia, que li hauria afegit quatre mesos més de llicència segons la llei, sinó pel fet de ser de la lleva de 1891, la qual a partir del 21 de març de 1898 va rebre la llicència il·limitada. Tampoc seria estrany que hagués deixat per Cuba algun fill espuri i que hi hagi alguns descendents.

Fig. 11. Militars de lleva procedents de Montblanc repatriats de Cuba per malaltia (1896-1898)

Nom	Lleva	Arma	Cos	Classe	Port arribada	Data	DOMG
Pau Abellà Esteve	1892	Inf.	Albuera 26	Soldat	A Corunya	25/08/1897	240/1897
Macià Abellà Esteve	1894	Inf.	Luchana 28	Soldat	Santander	25/08/1897	245/1897
Joaquim Amelles Coll	----	Inf.	Luchana 28	Soldat	Santander	15/08/1896	188/1896
Joan Amorós Cendra	----	Inf.	Luchana 28	Soldat	Cadis	28/01/1897	47/1897
Josep Blavi Martí	1891	Inf.	Luchana 28	Soldat	Cadis	26/01/1898	60/1898
Ramon Casas Comas	1895	Inf.	Albuera 26	Soldat	Cadis	21/10/1897	06/1898
Antoni Cases Miró	1892	Inf.	Albuera 26	Sergent	A Corunya	16/07/1897	168/1898
Ramon Cortejón Roca	----	Inf.	Luchana 28	Soldat	Cadis	21/10/1897	06/1898
Ricardo Fedz. Andrés	1893	Inf.	Luchana 28	Soldat	Cadis	26/03/1897	108/1897
Joan Pons Montserrat	1894	Inf.	Luchana 28	Soldat	A Corunya	01/01/1898	46/1898
Josep Sabater Vallver	1895	Inf.	Luchana 28	Soldat	A Corunya	15/10/1897	275/1897
Josep Saperas Porta	1894	Inf.	Luchana 28	Soldat	A Corunya	20/02/1898	90/1898

Ernsc. Fortuny Ferrer 1893 Inf. Albuera 26 Soldat Santander 29/07/1896 166/1896

Font: Diario Oficial del Ministerio de la Guerra. «Regresados de los distritos de ultramar a continuar sus servicios en la Península, la clase e individuos de tropa del arma [...] que se expresan en la siguiente relación [...]». Per a una major compresió em normalitzat les grafies dels nom i cognoms.

Fig. 12. Militar de lleva procedent de Montblanc mort en el viatge de repatriació des de Cuba

Nom i Cognoms	Pares	Lleva	Arma	Cos	Classe	Vaixell	Causa	Data
Josep Sanahuja Pàmies	Josep i Marianna	1896	inf.	Àsia 55	Soldat	Covadonga	Anèmia	31/08/96

Font: Diario Oficial del Ministerio de Guerra. Relación nominal de los oficiales, clase e individuos de tropa que al ser repatriados a la Península desde Cuba, Puerto Rico y Filipinas, fallecieron durante la travesía

Segons Ramon y Cajal: «en la guerra en los Estados Unidos no fracasaron el soldado ni el pueblo, que dio cuanto se le pidió, sino un Gobierno imprevisor».

Els interessos de la *sacarocràcia* criolla van beneficiar-se sempre de la política espanyola que després va saber anar jugant a dues bandes per tal de no sortir-ne perjudicada. Quan va detectar que això podria passar, van posar els seus capitals lluny de l'illa, en la seguretat dels bancs estrangers.

L'enviament de tropes va ser un greuge comparatiu per la segregació que va suposar el nivell econòmic familiar dels soldats a causa de les substitucions i les rendicions en metàl·lic autoritzades per la llei. L'etapa de la guerra, va ser una època, en la qual es van incrementar les desercions dels joves com a única escapatòria al seu destí d'Ultramar. A part de la manca de preparació militar, les deficientes condicions que van patir en els trasllats i en els quarters pels pocs recursos invertits, van provocar que tot plegat rebessin una escassa i deficient alimentació i manca d'higiene que va debilitar-los i el clima, tan diferent al que estaven habituats, va acabar de emmalaltir-los.

Els historiadors calculen que s'hi van enviar uns 220.000 soldats i, acabada la Guerra de Cuba de finals de segle XIX, en van morir uns 36.000, o sigui un 16%. També en van retornar uns 11.000 d'inútils i uns 34.000 de malats. El retorn dels soldats vençuts, anèmics o malalts de febre, que més aviat semblaven cadàvers vivents, va donar visibilitat a la magnitud de la tragèdia per un estat que vivia d'antics esplendors i de l'orgull suposadament patri, sense haver modernitzat ni les seves forces armades ni haver fet participació a les seves colònies de la riquesa que generaven, la qual quedava en mans d'unes quantes famílies ben aposentades que, enriquides i ennoblides, van manipular a favor dels seus interessos amb la connivència dels governs de torn de la metròpoli. Els més perjudicats van ser, com sempre, els més febles, que van perdre una generació de joves entre els que van morir en el conflicte (per fets armats, els menys i per malalties, la majoria), en els trajectes (Figura 12) d'anada o tornada, i entre els que van retornar, molts estaven tan debilitats que, per a les seves famílies van ser més una càrrega que un ajut com a força de treball per poder-les ajudar a prosperar i sortir de la misèria.

Aquesta era una guerra colonial com la de les Filipines, però Cuba, sempre havia mostrat una gran fidelitat a Madrid, tot i que el menysteniment que va rebre del seu govern i la penúria de la majoria de la seva població va provocar una insurrecció que, finalment va resultar impossible de reconduir. La fidelitat de Cuba, va ser malbaratada per la incompetència d'uns polítics que des de la seva poltrona a la metròpoli van decidir enviar tropes a lluitar en un conflicte que, ja només per la distància i l'interès

nord-americà, no hi havia cap possibilitat de guanyar i que va provocar la desaparició d'una generació de joves que va produir molt dolor i un desastre demogràfic en una Espanya que necessitava d'aquells braços per prosperar.

Cuba també era molt pretesa, màxim quan per la situació estratègica i la riquesa que generava la seva producció d'articles de luxe (cafè i tabac entre altres), per a la majoria de la població, els nord-americans hi havien fet grans inversions i, el seu govern que aplicava la doctrina Monroe *d'Amèrica pels americans*, sempre que els resultava beneficiós per als seus interessos, polítics, estratègics o comercials, juntament amb una premsa groga que va jugar un paper decisiu en crear una opinió pública favorable a la intervenció i que va suposar la declaració oficial de guerra del 25 d'abril de 1898, però que molt abans ja havien estat ajudant activa o passivament als cubans en les seves aspiracions d'independència, amb la intenció de sortir-ne beneficiats. Estats Units va emergir, a partir d'aquí, com una gran potència mentre l'imperi espanyol *on mai es ponía el sol* va apagar-se completament.

D'altra banda el gran respecte que li professava al general Martínez Campos penso que pot ser motivat a les operacions en que va participar el seu Regiment Mallorca 13, des de la seva arribada a illa, *destinats a Puerto Príncipe, d'on van anar al campament de Vista Hermosa d'on van sortir cap al departament de Las Villas, com part de la columna del general de Brigada Rafael Ibañez Aldecoa*,⁵

Notes

- 1.- Mot utilitzat per Manuel Moreno Fragonals en referència a les famílies burgeses cubanes enriquides i ennoblides amb els diners que van guanyar a les indústries sucreres, les quals eren tant o més riques i poderoses que l'aristocràcia espanyola.
- 2.- La corona donava, perquè se'n fes càrrec, a un dels seus súbdits (*el encomendador*) una quantitat d'indígenes que havia d'evangelitzar a canvi de beneficiar-se del seu treballar i, aquest *encomendador* n'abusava explotant-los.
- 3.- Molt treball, poc menjar i malalties contagioses, com la verola.
- 4.- El *ingenio azucarero*, conegut també com a *ingenio*, és una antiga hisenda colonial espanyola que consta de terres, animals, maquinària, habitatges i instal·lacions on es processa la canya de sucre per fer-ne sucre, rom i d'altres productes derivats.
- 5.- Naranjo Orovio, C. (2009). Evolución de la población desde 1760 a la actualidad, p. 29, (29-56), en *Historia de Cuba*, (CSID) Ediciones Doce Calles, SL.
- 6.- De la Fuente, A. (2009). Población libre y estratificación social, 1510-1770, p. 19, (17-28), en *Historia de Cuba*.
- 7.- Portaven als esclaus des de l'Àfrica cap a les colònies americanes on carregaven els vaixells de mercaderies de luxe.

- 8.- Naranjo Orovio, C. (2009). Evolución de la población desde 1760 a la actualidad, p.35, (29-56), en *Historia de Cuba*.
- 9.- Zona de boscos espessos.
- 10.- Guerra dels Deu Anys i Guerra Chiquita.
- 11.- De la Fuente, A. (2009). Población libre y estratificación social, 1510-1770, p. 24, (17-28), en *Historia de Cuba*.
- 12.- En «El Montserrat», que va arribar a Cadis el 26/1/1898.
- 13.- També conegut com a *vòmit negre*.
- 14.- Nom amb el que es definia als rebels cubans. Eren de totes les classes socials i de tots els tons de pell.
- 15.- Línies fortificades que compartimentaven el terreny on situaven, estratègicament, punts de control i vigilància.
- 16.- El 19 d'octubre de 1930 a Montblanc es van enregistrar 348 l/m2.
- 17.- Arròs, porc, iuca i cafè, ells hi afegien la fruita que collien. També, a vegades, els hi donaven algunes racions de galetes.
- 18.- Marxes i contramarxes.
- 19.- Rodríguez González, A. R. (1998) *La Guerra del 98. Las campañas de Cuba, Puerto Rico y Filipinas*. Agualarga Editores, SL, p. 10 «*El metge hispà-cubà D. Carlos Finlay va descobrir que la picada dels mosquits n'era l'agent transmissor i que amb la quinina els malalts es milloraven, però no es va tenir en compte i més endavant metges americans li van arravatar el descobriment*».
- 20.- «*Libro de bautismos de la parroquial església de Santa Maria la Major de la vila Montblanch 02.01.1871-06.04.1880*», full 71: hi figura inscrit «*José Pablo Matías Blavi y Marti*» i en una inscripció afegida en el lateral, hi consta que és «*viudo de Antonia Cartañá Viñes*» sense especificar-ne dates i tornat a casar» a la parròquia de Maspujols amb Maria Salvat Llauradó, viuda, el 17 de març de 1928".
- 21.- *Llibre d'Actes de les sessions de l'Ajuntament de Montblanc, any 1891*, p. 2 a 5.
- 22.- *Ibidem*, p. 4.
- 23.- *Ibidem*, p. 9 a 10v.
- 24.- *Ibidem*, p. 11v a 13v.
- 25.- *Ibidem*, p. 12v.
- 26.- *Ibidem*, p. 14.
- 27.- *Ibidem*, p. 16 a 24v.
- 28.- *Ibidem*, p. 20v i 21.
- 29.- *Ley de Reclutamiento y Reemplazo del Ejército, de 11 de julio de 1885*.
- 30.- *Llibre d'Actes de les sessions de l'Ajuntament de Montblanc, any 1892*, p. 12v-21v.
- 31.- *Ibidem*, p. 20-20v.
- 32.- *Ibidem*, p. 62v.
- 33.- *Anuario Militar de España de 1892*, p. 169 (Montblanch, Reus, Tarragona, Valls, Vendrell y Villanueva i Geltrú).
- 34.- *Ley de Reclutamiento y Reemplazo del Ejército, de 11 de julio de 1885*.
- 35.- La grafia del cognom està errònia (*Blarí*, enlloc de *Blavi*).
- 36.- *DOMG*, núm. 104 del 12 de mayo de 1897, p. 857.
- 37.- Publicat a *La Opinión* del 26 de gener de 1898, p.2 i a «*La Vanguardia*» del 23 de gener, p. 3
- 38.- *DOMG* núm. 60 del jueves, 17 de marzo de 1898, En l'apartat Destinació: p. 1415 i 1417, on hi figura com *José Blanis Martis* i p. 1401, apartat Licencias: (s'han conservat la llengua i les grafies originals).
- 39.- *Jutjat de Pau de Montblanc. Registre Civil*, inscripció de matrimoni núm. 34, (on hi ha una errada tatxada (Teresa) i corregit en la inscripció lateral (p. 28 v. i. 29).
- 40.- Llibre de baptismes de la parròquia de Sant Miquel Arcàngel, de la vila de Montblanc 06.01.1881-23.12.1900, full 11 on hi està inscrita juntament amb Lucia, la seva germana bessona. El naixement de la primera filla,

- també documentat en el mateix llibre, però en el full 592 on hi ha una errada de transcripció en el lateral, ja que hi figura com Gertrudis Blavi Viñes).
- 41.- *Jutjat de Pau de Montblanc, Registre Civil*, inscripció de la defunció núm.125 (*consta que va morir del grip*), que estava *casada amb José Blavi Martí* i hi ha una errada en el nom de la seva filla gran (*José, Antonia* (el nom correcte era: Gertrudis), *Teresa* i *Josefa*), p. 125.
 - 42.- Traficants de negres, no sols catalans, espanyols o criolls, sinó que també n'hi havia d'altres nacionalitats com els nord-americans.
 - 43.- Jardí, E. (1998). *El desastre colonial i Catalunya*. Barcelona, p.14.
 - 44.- Fuentes Bajo, M.D. i Gullón Abao, A. J. (1998). La Ciudad de la Habana: La estructura del poder a fines del XIX, (Reials Decrets dictats entre 1817-1819) p. 14 (11-24) en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*, Actas XXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de Noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla.
 - 45.- Tercera Guerra Carlina (1872-1876), Guerra dels Deu Anys a Cuba (1868-1878) i Guerra Chiquita (1879-1880)
 - 46.- De Molina Fernández-Moreno, I. (1888) *Manual de la Ley de Reclutamiento y Reemplazo del Ejército, de 11 de Julio de 1885*, Imprenta Provincial. Cuenca, p. 5.
 - 47.- Als llistats provisionals, hi constava: Número d'ordre, nom i cognoms, nom del pare i la mare, població, dia, mes i any del naixement.
 - 48.- Als llistats definitius, hi constava: Número d'ordre, nom i cognoms, nom del pare i la mare i població.
 - 49.- Viatges en vaixells superpoblats on hi mancaven les mínimes condicions higièniques i, arribant a destinació, malalties tropicals.
 - 50.- López Giménez, J. (2006, revisat 2010). AGMG. ZOR. Navarra.(Exp. de substitució, cajas 1 a 23).
 - 51.- A Cuba hi havia construïts més de 600 kilòmetres de ferrocarril quan, a la Península, es va inaugurar el primer trajecte Barcelona-Mataró, però no van tenir una xarxa fins el 1903.
 - 52.- *La Gaceta de Madrid*, núm. 315, del 10 de novembre de 1896, p. 482
 - 53.- José Martí, José Maceo, Pablo de la Concepción, entre d'altres.
 - 54.- Segura Arista, L.; Parejo Delgado, M. J. (1998). Cuba en el Archivo del Cuartel General de la Región Militar Sur. Deportados y Confinados (1877-1898), p.286 (261-289), en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*.
 - 55.- Febre groga.
 - 56.- Puces de la família *Trombiculidae*. Són diminuts àcars que al sortir de l'ou, com a larves (de color taronja o vermell amb sis potes) s'adhereixen a la vegetació baixa des d'on passen a animals o persones quan hi passen per alimentar-se del líquid de les cèl·lules de la pell, fins que es desenganxen i cauen. En la fase de *ninfa* tenen 8 potes i després passen a àcars adults. La picada és indolora però després produeix dermatitis i picors intensos, grans i urticària. Algunes poden arribar a transmetre el tifus.
 - 57.- Guerrero Acosta, J.M. (1999) *Cuba 1898: Vestuario, equipo y vida del soldado*. Militarà, *Revista de Cultura Militar* núm. 13, p. 122.
 - 58.- *Ibidem*, p. 124.
 - 59.- *Ibidem*, p. 125.
 - 60.- *Ibidem*, p. 130 «*declarat reglamentari per l'exèrcit de l'Illa el 17 de novembre de 1897*".
 - 61.- Un tipus de bota militar de cuir cordada, que va fins damunt del turmell.
 - 62.- *DOMG*, núm. 139 del 25 de juny de 1896, p. 1266 (*dinamómetro Chevefi*).
 - 63.- Guerrero Acosta, J.M. (1999). *Cuba 1898: Vestuario, equipo y vida del soldado*, p. 128.
 - 64.- Ramos Zuñiga, A. (1984). *Las armas del ejército mambí*. Ed. Política, La Habana, p. 93 (*Carabines curtes anomenades terceroles o mosquetó*).
 - 65.- *Ibidem*, p. 67 (*cuir de la província de Camagüey, zona molt rica en ramaderia*).
 - 66.- *Ibidem*, p. 78 (*arma preferida del general García*).

- 67.- *Ibidem*, p.37.
- 68.- Ramos Zuñiga, A. (1984). *Las armas del ejército mambí*, p. 83 (*hi ha una mostra al Museu Bacardí de Santiago de Cuba*).
- 69.- *Ibidem*, p. 50 (*La seva antiguitat i procedència encara és incerta*).
- 70.- *Ibidem*, p. 38 «*el 27 de desembre de 1868, el Galvanic, va desembarcar al port de Guanaja, al Camagüey*».
- 71.- *Ibidem*, p. 39.
- 72.- *Anuario militar de España de 1892*, p. 144-159.
- 73.- De Sequera Martínez, L. (1998). Importancia de les *trochas* militars cubanes, (p. 155-172), en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*.
- 74.- Pedra i argamassa.
- 75.- De Sequera Martínez, L. (1998). *Cuba en el 98. Las últimas campañas*, p. 161.
- 76.- *La màquina de vapor es va utilitzar abans als trapiches dels ingenios que al ferrocarril. El diumenge 19 novembre de 1837 es va inaugurar a l'illa de Cuba el primer trajecte de ferrocarril La Havana-Bejucal, per afavorir als interessos de l'oligarquia sucraera i per transportar la seva producció. En la construcció hi van treballar canaris, gallecs, colons contractats, esclaus i presoners*.
- 77.- Moreno Friginals, M. (1995). *Cuba / España España / Cuba, Historia común*, p. 274.
- 78.- «*...a un pueblo desesperado no se le pregunta con qué pelea, estamos decididos a pelear, pelearemos aunque sea con las manos*». Carlos Manuel de Céspedes.
- 79.- Segura Arista, L.; Parejo Delgado, M.J. (1998). Cuba en el Archivo del Cuartel General de la Región Militar Sur. Deportados y Confinados (1877-1898), p. 261 (261-289), en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*.
- 80.- *Ibidem*, p. 262.
- 81.- Guerrero, R. (1895). Crònica de la Guerra de Cuba «*A Florida, Jamaica, Perú i Mèxic, van establir mes de 200 fàbriques de tabac i van fer diners amb els que finançar la rebel·lió*».
- 82.- Ramos Santana, A. (1998). La sociedad civil y la atención a los repatriados de las guerras de Ultramar, p. 29-30 (25-38) en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*.
- 83.- Segura Arista, L.; Parejo Delgado, M. J. (1998), p.261, en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*.
- 84.- *Ibidem*, p. 286 «*Castillo de San Sebastián, Castillo de Santa Catalina, Edificio Santa Elena, Bóvedas de Santiago, a Cádiz; Castillo de Grigalfaro, a Málaga; prisión de Torres Bermejas, a Granada; Cuartel de San Miguel de Santoña, a Santander; Fortaleza de la Isla de las Palomas i Penitenciaría del Mar de Tarifa, al Campo de Gibraltar*».
- 85.- *Culis*.
- 86.- Jiménez González, Ángel. La protesta de Baraguá: el acto más arrogante..., publicat a Granma.
- 87.- Segura Arista, L. I. Parejo Delgado, M. J. (1998), p. 262, en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*.
- 88.- Guerrero, R. (1895). *Crònica de la Guerra de Cuba*, p. 28.
- 89.- *Puerto Rico, Santo Domingo, República Dominicana*.
- 90.- 20.000/25.000 homes.
- 91.- Ramos Zuñiga, A. (1984). *Las armas del ejército mambí*. Ed. Política, La Habana, p. 25 «*las llamas que destruyan las fortunas y señalen las regiones azucareras con su surco de fuego y ruinas serán los faros de nuestra libertad. Carlos Manuel de Céspedes*». (Circular 10/10/1869).
- 92.- Guerrero Acosta, J.M. (1999). *Cuba 1898: Vestuario, equipo y vida del soldado*, p. 128 (*Mosquits «jején», nigües, paneroles alades, entre d'altres*).
- 93.- Biografías y Vidas. La Enciclopedia Biográfica en línea, <http://www.biografiasyvidas.com/biografia/m/marti.htm>.
- 94.- Biografías y Vidas. La Enciclopedia Biográfica en línea, www.biografiasyvidas.com/biografia/m/maceo.htm.
- 95.- Jiménez González, Ángel. La protesta de Baraguá: el acto más arrogante..., publicat a Granma. «*Victòries a La Llanada de Juan Mulato i la de San Ulpiano*».
- 96.- Cifuentes Perea, J.L. (2012). *El cost humà de la guerra de Cuba a Montblanc (1895-1898), Aplec de Treballs (Montblanc)*, p. 118.

- 97.- Biografías y Vidas. La Enciclopedia Biográfica en línea, www.biografiasyvidas.com/biografia/g/gomez_maximo.htm.
- 98.- Ramos Zuñiga, A. (1984). *Las armas del ejército mambí*, p. 33 «*Sempre deia que els seus millors generals eren juny, juliol i agost*».
- 99.- Alonso Baquer, M. (1998). La última campaña del general Weyler (1877-1898), p. 203 (199-216), en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*, Actas XXXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla (*Weyler, en va insinuar que s'havia suïcidat*).
- 100.- Vázquez Solano, C i Ruiz Fernández de Cañete, P (1998). La intervención de la Marina Mercante española en la Guerra Hispanoamericana de 1898, p. 343 (341-353), en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*, Actas XXXXVI Curso, Aula militar de cultura. (*Compañía fundada a Cuba, propiedad de Antonio López y López, primer marqués de Comillas. Primer, va portar el nom de A. López y Compañía i al ampliar capital i convertir-se en societat anònima va canviar el nom a Compañía Transatlántica*).
- 101.-Rodríguez González, Agustín R. (1998). *La Guerra del 98. Las campañas de Cuba, Puerto Rico y Filipinas*, p. 10.
- 102.-Biografías y Vidas. La Enciclopedia Biográfica en línea, www.biografiasyvidas.com/biografia/m/martinez_arsenio.htm.
- 103.-Biografías y Vidas. La Enciclopedia Biográfica en línea, www.biografiasyvidas.com/biografia/w/weyler.htm.
- 104.-Ramos Zuñiga, A. (1984). *Las armas del ejército mambí*. Ed. Política, La Habana, p. 34.
- 105.-Navarro García, L. (1998). La última campaña del General Martínez Campos, p. 173 (173-198), en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*, Actas XXXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla (*la Llei Abarzuza, pretenia la concessió a Cuba i Puerto Rico d'una gran autonomia*).
- 106.-Guerrero, R. (1895). *Crònica de la Guerra de Cuba*, p. 21.
- 107.-Rodríguez González, Agustín R. (1998). *La Guerra del 98. Las campañas de Cuba, Puerto Rico y Filipinas*, p. 7 «*rifes, balls, clubs, entre d'altres formules de recollida de fons*».
- 108.-*Ibidem*, p. 8.
- 109.-¡Viva Cuba libre!
- 110.-Rodríguez González, Agustín R. (1998). *La Guerra del 98. Las campañas de Cuba, Puerto Rico y Filipinas*, p. 8.
- 111.-Moreno Friginals, M. (1995). *Cuba / España España / Cuba Historia común*, p. 284.
- 112.-*Ibidem*, p. 285.
- 113.-Temps durant el qual es fa la collita de la canya de sucre.
- 114.-De Miguel Fernández-Carranza, E.; Izquierdo Canosa, R.; Navarro Chueca, F. (2014). *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, publicat a RACV Digital, p. 3.
- 115.-De Miguel Fernández-Carranza, E.; Izquierdo Canosa, R.; Navarro Chueca, F. (2014). *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, p. 8-12 (*Guerra de Successió, Guerra amb Portugal, Campanya d'Amèrica, Expedició d'Alger, Campanya del Rosselló, Guerra de la independència, Guerra d'Àfrica, 1a i 3a Guerra Carlista, entre d'altres*).
- 116.-DOMG núm. 171, del 6 de Agosto de 1895, p. 486-487.
- 117.-*Ibidem*, núm. 165, del 30 de Julio de 1895, p. 358.
- 118.-*Instituto de Historia y Cultura Militar*, Mallorca 13, Guerra Cuba 1895-1898 (Rey Joly) (pàg 28-30).
- 119.-DOMG núm. 126, del 9 de Junio de 1895, p. 687-692.
- 120.-De Miguel Fernández-Carranza, E.; Izquierdo Canosa, R.; Navarro Chueca, F. (2014). *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, p. 15.
- 121.-DOMG núm. 165, del 30 de Julio de 1895, p. 367-371.
- 122.-De Miguel Fernández-Carranza, E.; Izquierdo Canosa, R.; Navarro Chueca, F. (2014). *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, p. 15-17.
- 123.-*Ibidem*, p. 16 «*més 21 reclutes voluntaris*», que no consten en els documents mecanografiats enviats per el *Instituto de Historia y Cultura Militar*.

- 124.-Normalment correguts de popa a proa sota la coberta, són el sostre de la bodega i on hi dorm la tropa.
- 125.-Homes que lluitaven contra Espanya per l'emancipació de les províncies d'Ultramar, al mar de Les Antilles.
- 126.-Altres fonts: els autors de l'article *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)* publicat a RACV Digital, situen el desembarcament a Nuevitas el 13 de setembre.
- 127.-DOMG núm. 174, de 9 de Agosto de 1895, p. 509.
- 128.-*Ibidem*, núm. 185, de 23 de Agosto de 1895, p. 692.
- 129.-*Ibidem*, núm. 233, de 20 de Octubre de 1895, p. 282.
- 130.-Segons els autors de l'article *El Regimiento Mallorca nº 13*, p. 23 «*Madruga, Sabana Robles, Catalina, Jesús María, El Cangre, El Jobo, Pipián, La Bija, Cayajabos y el Empalme*».
- 131.-De Miguel Fernández-Carranza, E.; Izquierdo Canosa, R.; Navarro Chueca, F. (2014). *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, p. 3 «*en el Satrústegui, hi van marxar les Companyies 7a i 8a., amb 9 oficials i 395 membres de la tropa*».
- 132.-*Ibidem*, p. 25 «*Cacarajícara, La Lechuza, Galalón, Soroa, Puerta de la Muralla, Rangel y Rubí, sin contar Loma Toro*».
- 133.-De Miguel Fernández-Carranza, E.; Izquierdo Canosa, R.; Navarro Chueca, F. (2014). *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, p. 25 «*morts: 21 de tropa i un tinent del Mérida; ferits: 110, entre ells 1 capità del Mallorca i 4 capitans i 2 tinents del Mérida*».
- 134.-DOMG núm. 104, de 12 de mayo de 1897, p. 848-861.
- 135.-De Miguel Fernández-Carranza, E.; Izquierdo Canosa, R.; Navarro Chueca, F. (2014). *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, p. 55 (Blavi, escrit erròniament en el llistat: *Blasi*).
- 136.-DOMG núm. 104, del 12 de Mayo de 1897. Cognom Blavi escrit erròniament «*Blari*», p. 857.
- 137.-*Ibidem*, p. 857.
- 138.-*Ibidem*, núm. 255, del 12 de Noviembre de 1896, on hi consta també l'avituallament lliurat (2 *trajes de rayadillo -1 puesto-, 2 camisas, 2 calzoncillos, 1 par de borceguies -puestos-, otro de guajiros, 1gorro de paño, 1 chaleco de Bayona, 2 pañuelos, 1 macuto, 1 bolsa de aseo, 2 toallas, 1 bota de vino, vaso, 1 olla marmita i 1 cuchara, cinturón, tirantes, portafusil -fusil Maüser- i 3 cartucheras de munición -100 cartuchos por fusil- i 1 manta pel trajecte marítim*), p. 809.
- 139.-García Ramos, A.; Cifuentes Perea, J.L. (2013) *Los enfermos. La otra cara de la guerra de Cuba*, publicat a Yanasta: revista de historia. —Iniesta: Centro de Estudios de La Manchuela, 2013, p. 71.
- 140.-DOMG núm. 60 del 17 de marzo de 1898, p. 1401.
- 141.-De Miguel Fernández-Carranza, E.; Izquierdo Canosa, R.; Navarro Chueca, F. (2014) *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, publicat a RACV Digital, p. 11-12. Tots i cadascun d'aquests fets estan també documentats en el DOMG corresponent, en el seus apartats de Recompenses.
- 142.-Piñeiro Blanca, J. (1998). La política colonial en Cuba desde la Restauración (1875-1898), p.35 (p. 357-374) en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*. Actas XXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cadis, 10-19 de Noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla.
- 143.-Marrero Cabrera, J.A. (1999) *La guerra de Cuba*. Militarària, Revista de Cultura Militar núm. 13, p.161.
- 144.-Josep Anton Miró i Civit, anarquista i molt amic del seu gendre Ramón Porté i Dalmau, amb qui compartien ideals.
- 145.-Zona resguardada on no hi tocava el vent al Pla de Santa Bàrbara, de Montblanc.
- 146.-*Anuario militar de España de 1892* (Districtes: Catalunya, p. 109-117 i València, p. 131-137).
- 147.-*Ibidem*, p. 187-189.
- 148.- *Anuario militar de España de 1895*, pag. 190, *Zona de Reclutamiento núm.46:Villafranca del Panadés, Villanueva y Geltrú, San Feliu de Llobregat, Vendrell, Montblanch y Valls, que corresponia a la 4a. Regió Militar*.
- 149.-DOMG núm. 60 del 17 de marzo de 1898, p. 1415 i 1417 (en el llistat d'aquesta última hi consta amb errades de grafia com a: *José Blanis Martis de Montblanch*), enlloc de José Blavi Martí.
- 150.-De Miguel Fernández-Carranza, E.; Izquierdo Canosa, R.; Navarro Chueca, F. (2014) *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, p. 19.

Fonts documentals

- .- *Anuario militar de España* (anys 1892 i 1895)
- .- *Constitución de 1812*.
- .- *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*: núm. 126 del 9 de Junio de 1895, p. 687-692
 núm. 165, del 30 de Julio de 1895, p. 358, 367-371
 núm. 171, del 6 de Agosto de 1895, p. 486-487.
 núm. 174, de 9 de Agosto de 1895, p. 509
 núm. 185, de 23 de Agosto de 1895, p. 692
 núm. 233, de 20 de Octubre de 1895, p. 282
 núm. 139 del 25 de Junio de 1896, p. 1265-1268
 núm. 255, del 12 de Noviembre de 1896
 núm. 104 del 12 de Mayo de 1897, p. 848-861
 núm. 60 del 17 de Marzo de 1898, p. 1401, 1415 i 1417
- .- *Instituto de Historia y Cultura Militar*:
 MALLORCA 13 Guerra Cuba 1895-1898 (Rey Joly) (documents mecanografiats p.28 a 39)
 LUCHANA 28 Guerra Cuba 1895-1898 (Historial) (documents mecanografiats p. 32 a 35)
- .- *Jutjat de Pau de Montblanc, Registre Civil*:
 Inscripció de matrimoni núm.34.
 inscripció de la defunció, núm. 125.
- .- *La Gaceta de Madrid*, núm. 315, del 10 de novembre de 1896, p. 482.
- .- *La Opinión*, del 26 de gener de 1898, p. 2.
- .- *La Vanguardia*, del 23 de gener de 1898, p. 3.
- .- *Ley de Reclutamiento y Reemplazo del Ejército, de 11 de julio de 1885*.
- .- Llibre de baptismes de la parròquia de Sant Miquel Arcàngel, de la vila de Montblanch 06.01.1881-23.12.1900, f. 11. (AHAT)
- .- *Libres d'Actes de les sessions de l'Ajuntament de Montblanc* (1891-1892)
- .- *Libro de bautismos de la parroquial església de Santa Maria la Major de la vila Montblanc* 02.01.1871-06.04.1880, f. 71. (AHAT)
- López Giménez, J. (2006, revisat 2010) AGMG. ZOR. Navarra. *Expedientes de sustitución*, (cajas 1 a 23)

Bibliografia

- Alonso Baquer, M. (1998) «La última campaña del general Weyler» (p.199-216), en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*, Actas XXXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de Noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla
- Cifuentes Perea, J.L. (2012) *El cost humà de la guerra de Cuba a Montblanc (1895-1898)*, publicat a *Aplec de Treballs* (Montblanc).
- De la Fuente, A. (2009) «Población libre y estratificación social, (1510-1770)», (p.17-27), en *Historia de Cuba*, (CSID) Ediciones Doce Calles, SL.
- De Miguel Fernández-Carranza, E.; Izquierdo Canosa, R.; Navarro Chueca, F. (2014) *El Regimiento Mallorca nº 13 («El Invencible») en la Guerra de Cuba (1895-1898)*, publicat a RACV Digital, (data recepció 03/02/2014 i d'aprovació 17/02/2014).
- De Molina Fernández-Moreno, I. (1888) *Manual de la Ley de Reclutamiento y Reemplazo del Ejército, de 11 de Julio de 1885* (con numerosas citas de Reales Órdenes y Advertencias y seguida por formularios) Imprenta Provincial. Cuenca.

- De Sequera Martínez, L. (1998). «Importancia de las trochas militares cubanas», (p.155-172), en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*, Actas XXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla.
- Fuentes Bajo, M.D. i Gullón Abao, A.J. (1998) «La Ciudad de la Habana: La estructura del poder a fines del XIX», (p. 11-24) en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*, Actas XXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de Noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla.
- García Ramos, A.; Cifuentes Perea, J.L. (2013) *Los enfermos. La otra cara de la guerra de Cuba*, publicat a Yanasta: revista de historia. —Iniesta: Centro de Estudios de La Manchuela, 2013. 114 p.: il. ; 30 cm. Núm. 2, Abril 2013
- Guerrero Acosta, J.M. (1999) *Cuba 1898: Vestuario, equipo y vida del soldado*. Militària, Revista de Cultura Militar núm. 13, (p. 121-132).
- Guerrero, R. (1895) *Crónica de la Guerra de Cuba*, 3a.edició, Libreria Editorial de M. Maucchi. Barcelona
- Jardí, E. (1998) *El desastre colonial i Catalunya*, Editorial Pòrtic SA
- Marrero Cabrera, J.A. (1999) *La guerra de Cuba*. Militària, Revista de Cultura Militar núm. 13, (p. 159-165)
- Moreno Fraginals, M. (1995) *Cuba / España España /Cuba, Historia común*. Ed. Crítica (Grijalbo Mondadori, SA). Barcelona
- Moreno Fraginals, M. (2001) *El Ingenio*, Editorial Crítica, SL. Barcelona
- Naranjo Orovio, C, coordinadora, et al. (2009) «Historia de Las Antillas, vol. I»: en *Historia de Cuba*. (CSID) Ediciones Doce Calles, SL
- Naranjo Orovio, C. (2009) « Evolución de la población desde 1760 a la actualidad», (p. 29-56), en *Historia de Cuba*, (CSID) Ediciones Doce Calles, SL
- Navarro García, L. (1998) «La última campaña del General Martínez Campos» (p.173-198) en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*. Actas XXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla
- Piñeiro Blanca, J. (1998) «La política colonial en Cuba desde la Restauración (1875-1898)» (p. 357-374) en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*. Actas XXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla
- Poey, F. (1857) *Geografía física y política de la Isla de Cuba*, Imprenta y papelería de la viuda de Barcina. Habana.
- Ramos Santana, A. (1998) «La sociedad civil y la atención a los repatriados de las guerras de Ultramar» (p.25-38) en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*. Actas XXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de Noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla
- Ramos Zuñiga, A. (1984) *Las armas del ejército mambí*. Ed. Política, La Habana.
- Rodríguez González, A. R. (1998) *La Guerra del 98. Las campañas de Cuba, Puerto Rico y Filipinas*. Agualarga Editores, SL
- Segura Arista, L.; Parejo Delgado, M. J. (1998) «Cuba en el Archivo del Cuartel General de la Región Militar Sur. Deportados y Confinados (1877-1898)», (p. 261-289), en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*, Actas XXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cadis, 10-19 de Noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla
- Vázquez Solano, C. i Ruiz Fernández de Cañete, P. (1998) «La intervención de la Marina Mercante española en la Guerra Hispanoamericana de 1898», (341-353), en *Cuba en el 98. Las últimas campañas*, Actas XXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla.
- *Cuba en el 98. Las últimas campañas*. Actas XXXVI Curso, Aula militar de cultura, Cádiz, 10-19 de Noviembre de 1998. Ed. Centro Regional de Historia y Cultura Militar. Sevilla
- *Diario de Campaña del Mayor General Máximo Gómez (1868-1899)*. Primera edición (1940) Ed. Ceiba del Agua, La Habana.

Pàgines Web:

Biografías y Vidas, La enciclopedia biográfica en línea, (consultades el 18/04/2017)

www.biografiasyvidas.com/biografia/g/gomez_maximo.htm

www.biografiasyvidas.com/biografia/m/maceo.htm

www.biografiasyvidas.com/biografia/m/marti.htm,

www.biografiasyvidas.com/biografia/m/martinez_arsenio.htm

www.biografiasyvidas.com/biografia/w/weyler.htm

Jiménez González, Á. La protesta de Baraguá: el acto más arrogante..., publicat a Granma, <http://www.granma.cu/cuba/2017-03-14/la-protesta-de-baragua-el-acto-mas-arrogante-14-03-2017-21-03-33?page=2> (consultat el 18/04/2017)